

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
ĢEOGRĀFIJAS UN ZEMES ZINĀTŅU FAKULTĀTE
ĢEOGRĀFIJAS NODAĻA
CILVĒKA ĢEOGRĀFIJAS KATEDRA

Matrikulas numurs:
Ģeog980011

Ivo Vinogradovs

**SABIEDRĪBAS UZRAUDZĪBAS TELPISKIE
ASPEKTI RĪGAS PILSĒTAS CENTRĀ**

Maģistra darbs

Darba vadītājs
Asoc. Prof., Dr.geogr., Pēteris Šķiņķis

Rīga 2006

Saturs

Anotācija	3
Annotation	4
Ievads	5
1. Pilsētvides varas ģeogrāfija	7
1.1. Panoptisms	7
1.2. Panoptisms pilsētvidē: arhitektoniskie, pilsētplānošanas un pilsētas kultūras principi	13
1.3. Uzraudzības sabiedrības veidošanās	17
1.4. Postmodernā lielpilsēta – neoliberālo transformāciju poligons	20
2. Videouzraudzības kameru vieta un nozīme pilsētvidē	26
2.1. “Vēsturiskā nepieciešamība”- videouzraudzības sistēmu attīstības vēsture	26
2.2. Kameras kā varas ainavas komponente: datu vākšana un analīze	29
3. Video uzraudzības telpiskie pamataspekti Rīgā	35
3.1. Videouzraudzības īstenošana Rīgā	35
3.2. Videouzraudzības kameru sistēma Rīgā	40
4. Pilsētas telpa uzraudzības perspektīvā	47
Secinājumi	50
Izmantotā literatūra	52

Anotācija

Maģistra darbā “Sabiedrības uzraudzības telpiskie aspekti Rīgas bet, iespējams, šādā darbā tomēr jālieto) centā” pētīta varas veidotā ainava Rīgas pilsētas centrā, specifiski koncentrējoties tieši uz video uzraudzības sistēmām un to vietu un nozīmi mūsdienu lielpilsētā. Par maģistra darba mērķi izvirzīta Rīgas pilsētas sabiedrības telpiskās uzraudzības modeļa izveide, atklājot un kartogrāfiski vizualizējot sabiedrības uzraudzības telpiskos aspektus mūsdienu lielpilsētā. Galvenie maģistra darba uzdevumi ir pētījuma teorētiskā pamata izstrāde, uzraudzības telpisko struktūru konstatēšanā Rīgas pilsētas centrā, pilsētas centra videouzraudzības kameru, zonu un telpu kartes izveide. Maģistra darbs ir mēģinājums aizsākt pētījumus varas ģeogrāfijas laukā, kā piemēru izmantojot video novērošanas kameras kā telpiski dislocētas varas reprezentācijas kā varas ainavas komponentes.

Maģistra darbā sintezētas socioantropoloģiskas metodes – līdzdalības pētījums, brīvā klišana, mentālā kartēšana un informācijas tehnoloģijās bāzēti rīki – ģeorientētās datu bāzes un internetā bāzēta interaktīva, veido četras nodaļas. Pirmajā nodaļā ir izklāstīts teorētisks pamatojums, apakšnodaļās detalizētāk izvēršot sabiedrības uzraudzības pamataspektu teorētiskos principus, kā arī ietverot diskusiju par šo principu vietu mūsdienu pilsētvidē. Otrajā nodaļā izklāstīts metodoloģiskais pamatojums, apakšnodaļās detalizētāk izvēršot datu vākšanas un analīzes principus, kā arī to izvēles pamatojumu. Trešajā nodaļā izklāstīti sabiedrības uzraudzības telpiskie pamataspekti Rīgas pilsētā, apakšnodaļās detalizētāk pievērsoties sabiedrības uzraudzības īstenošanai un mehānismiem Rīgas pilsētā. Ceturtajā nodaļā risināta diskusija, attiecinot iegūtos rezultātus uz teorētisko pamatojumu, atsevišķi nodaļas noslēgumā pievērsoties praktisko un teorētisko atziņu sintēzei spriedumu veikšanai par iespējamiem izvairīšanās/nepakļaušanās mehānismiem un to praktisko pielietojumu.

Maģistra darbā pētījuma ietvaros tiek paralēli izmantotas un dažkārt arī konfrontētas divas pieejas – modernā un postmodernā – , tādējādi mēģinot gūt plašāku un dziļāku skatījumu izvēlētajā problemātikā.

Maģistra darba atslēgas vārdi ir: varas ģeogrāfija, video uzraudzības sistēmas, varas ainava postmodernā lielpilsētā.

Annotation

Subject of research “Spatial aspects of social surveillance in Riga city centre” is power landscape in Riga city centre, particularly concentrating on video surveillance systems, their place and meanings in contemporary city. The goal of research is to create pattern of spatial social surveillance in Riga city centre, to discover and map spatial aspects of this surveillance. Main tasks are developing theoretical base, detect spatially located social surveillance structures in Riga city centre and to set up cartographical model of video surveillance cameras, zones and spaces in Riga city centre. This research is attempt to start studies in geography of power basing it on video surveillance cameras as spatially located representations of power, as components of landscape of power.

There are synthesized both socioantropological methods such as participant observation, free wandering, mental mapping and technological research methods such as GIS and web-based interactive routing engine.

Research consists of four chapters, where in first one there is theoretical argumentation and in subchapters evolving theoretical aspects of social surveillance and including discussion about their place in contemporary city. Second chapter deals with methodology, concentrating on data gathering and analysis. Third chapter reveals spatial aspects of social surveillance, its implementation mechanisms in Riga city. Fourth chapter carries discussion combining theoretical and methodological background with results presented in third chapter and leads up to alternative approaches in certain discourse, mechanisms of escaping/disobeying.

There have been used both modern and postmodern approaches at the same time, sometimes confronting both thereby having wider and deeper view into the chosen problematic.

The key words oh thi research are geography of power, video surveillance systems, landscape of power in contemporary city.

Ievads

Maģistra darbs “Sabiedrības uzraudzības telpiskie aspekti Rīgas pilsētas centrā” ir tapis laikā, kad Latvijas sabiedrība veic noslēdzošo posmu pārejas periodā no plānveida ekonomikas un valsts kapitālisma uzspiestā totalitārā, fiziskajā pārspēkā pamatotā sabiedrības uzbūves modeļa uz neoliberālisma un “brīvā” tirgus uzspiesto, ne mazāk totalitāro, tomēr ne klaji fiziski represīvo sabiedrības dzīves kārtību.

Maģistra darba mērķis ir Rīgas pilsētas centra sabiedrības telpiskās uzraudzības analīze, atklājot un kartogrāfiski vizualizējot sabiedrības uzraudzības telpiskos aspektus mūsdienu lielpilsētā. Galvenie maģistra darba uzdevumi ir pētījuma teorētiskā pamata izstrāde, uzraudzības telpisko struktūru konstatēšana Rīgas pilsētas centrā, pilsētas centra videouzraudzības kameru, zonu un telpu kartogrāfiska modeļa izveide.

Akadēmisko uzraudzības un sevišķi video uzraudzības diskursu nosaka panoptikuma principa uzraudzības izvērsums. Panoptikums ir Džeremija Bentama 18gs. izgudrotā arhitektoniskā forma, kas piemērojama vispārējas disciplīnas ieviešanai jebkurā šiem telpas plānojuma principiem pakļautai formai un piemērojama jebkurai disciplinētas personības veidošanas iestādei – sākot ar cietumiem un skolām, beidzot ar slimnīcām un rūpnīcām. (Fuko, 2001) Panopticism – sociāla struktūra, kuru reprezentē panoptikums un kas noved indivīdus pie pašuzraudzības, pašdisciplīnas, jo tie nepārtraukti apzinās, ka atrodas pastāvīgā uzraudzībā. Mūsdienu lielpilsētā ir praktiski neiespējami pārvietoties publiskajā (un it īpaši privātajā) telpā, netiekot nofotografētam vai nofilmētam, tādējādi varas īstenošanas mehānismu sasaiste ar video novērošanas kamerām ir neizbēgama.

Izveidot mūsdienu lielpilsētas videouzraudzībastelpiskā tīklojuma struktūras modeli Rīgas pilsētas piemērā ir svarīgi, lai mēģinātu novērst totalitāras sabiedrības uzraudzības uzbūves principu tālāku īstenošanos pilsētvidē. Visai sabiedrībai pieejams un atvērti rediģējams videouzraudzības interaktīvs modelis var kalpot kā tiešās demokrātijas rīks, kas sekmētu pilsoniskas sabiedrības veidošanos. Pilsoniska sabiedrība savukārt ir pamats demokrātiskas sabiedrības, tai skaitā arī pilsētas, attīstībai. Kontroles mehānismu publiska apspriešana un sabiedrības līdzdalība to izveidē (sākumā gan arī diskusijā par šo mehānismu nepieciešamību) kalpotu par ilgtspējīgas, neatsvešinātas, integrētas sabiedrības veidošanās pamatu.

Maģistra darbā lietotais termins “video uzraudzības sistēmas” pēc autora domām precīzāk atbilst šo mehānismu sociālās konstruēšanas potenciālam kā plašākā sabiedrībā pieņemtais “video novērošanas sistēmas”, kas atspoguļo tikai vienpusēju, neatgriezenisku saiti, tādēļ tā izmantošana šī darba kontekstā būtu nekorekta.

Maģistra darbu veido četras nodaļas. Pirmajā nodaļā izklāstīts teorētisks pamatojums, apakšnodaļās detalizētāk izvērsot sabiedrības uzraudzības pamataspektu teorētiskos principus, kā arī ietverot diskusiju par šo principu vietu mūsdienu pilsētvidē. Otrajā nodaļā izklāstīts metodoloģiskais pamatojums, apakšnodaļās detalizētāk izvērsot datu vākšanas un analīzes principus, kā arī to izvēles pamatojumu. Trešajā nodaļā izklāstīti sabiedrības uzraudzības telpiskie pamataspekti Rīgas pilsētā, apakšnodaļās detalizētāk pievēršoties sabiedrības uzraudzības īstenošanai un mehānismiem Rīgas pilsētā. Ceturtajā nodaļā risināta diskusija, attiecinot iegūtos rezultātus uz teorētisko pamatojumu, atsevišķi nodaļas noslēgumā pievēršoties praktisko un teorētisko atziņu sintēzei spriedumu veikšanai par iespējamiem izvairīšanās/nepakļaušanās mehānismiem un to praktisko pielietojumu.

Pētījumu ilustratīvi papildina autora uzņemti fotoattēli un viena tabula, rezultāti izklāstīti arī kartogrāfiski, ir izveigota ģeoorientēta datu bāze.

Veicot pētījumu par sabiedrības uzraudzības telpiskajiem aspektiem mūsdienu pilsētā nācās saskarties ar līdzīgiem pētījumiem, kas lieti noderēja teorētiskā pamatojuma izstrādē, bet savas vispārinātās dabas un izteikti teorētiskās ievirzes dēļ ir tikai daļēji izmantojami kā pamats praktiskas ievirzes pētījumam. Par Rīgas pilsētu, kā arī latviešu valodā nav publicēti pētījumi par sabiedrības uzraudzības telpiskajiem aspektiem.

1. Pilsētvides varas ģeogrāfija

Šajā darba daļā izklāstīts maģistra darba teorētisks pamatojums, sabiedrības uzraudzības telpisko aspektu būtību skatot panoptisma perspektīvā, detalizētāk pievēršot uzmanību galveno teorētisko jēdzienu interpretācijai un izpratnei pētījuma kontekstā. Pievērsta uzmanība panoptisma principu vietai mūsdienu pilsētas arhitektonikā, pilsētplānošanā un pilsētas kultūrā, uzraudzības sabiedrības veidošanās un videouzraudzības sistēmu vietai šīs sabiedrības pamatnostādņēs un mūsdienu pilsētvidē, atsevišķu vērību pievēršot vēsturiskajam griezumam. Nodaļas nobeigumā iztirzāti postmodernās lielpilsētas aspekti un neolibērālās pārmaiņas tajā, šī pētījuma kontekstā.

1.1. Panoptisms

Šajā maģistra darba nodaļā izklāstīts Džeremija Bentema 18.gs. ieviestais un Mišela Fuko izvērstais panoptisma princips, veikta teorētisko jēdzienu interpretācija un skaidrojums.

Nav nekādas vajadzības pēc ieročiem, fiziskas vardarbības, materiāliem ierobežojumiem. Tikai ciešs skatiens. Kontrolējošs skatiens, skatiens, kuru ikviena persona, kas zem tā nokļuvusi, beigu beigās padarīs par savas būtības daļu tādā mērā, ka būs sevis pašas uzraugs, tādējādi katrai personai šo novērošanas darbu veicot pret sevi. Pirmšķirīga formula: vara tiek izmantota nepārtraukti un, kā izrādās, ar vismazākajām izmaksām. (Foucault, 1980)

Panoptikums ir Džeremija Bentama 18gs. izgudrotā arhitektoniskā forma, kas piemērojama vispārējas disciplīnas ieviešanai jebkurā šiem telpas plānojuma principiem pakļautai formai un piemērojama jebkurai disciplinētas personības veidošanas iestādei – sākot ar cietumiem un skolām, beidzot ar slimnīcām un rūpnīcām. (Fuko, 2001)

Mišels Fuko savā darbā “Uzraudzīt un sodīt” (2001) ir izklāstījis panoptikuma principu: perifērijā apļveida ēka; centrā tornis; tam ir plati logi, kas iziet uz apļa iekšējo pusi; perifēriskā ēka ir sadalīta kamerās, katra no tām aizņem visu ēkas platumu; tām ir divi logi, viens uz iekšu, atbilstot torņa logiem; otrs iziet uz ārpusi un ļauj gaismai izplūst caur kameru. Tātad ir pietiekami, ja novieto vienu uzraugu centrālajā tornī un katrā kamerā ieslēdz kādu vājrātīgo, slimo, notiesāto, strādnieku vai skolēnu. Pret gaismu no torņa var saskatīt mazos sagūstītos stāvus perifērijas kamerās. Cik daudz sprostu, tik daudz mazu teātru, kur katrs aktieris ir viens, pilnīgi individualizēts un nepārtraukti redzams. Panoptiskā sistēma iekārto telpiskas vienības, kas ļauj redzēt bez apstājas un tūlīt pazīt. Tātad tā maina karcera principu; vai, precīzāk sakot no tā trim

funkcijām – ieslēgt, atņemt gaismu un paslēpt – patur tikai pirmo un atceļ abas pārējās. Pilna gaisma un uzrauga skatiens sagūsta labāk kā tumsa, kas galu galā aizsargāja. Redzamība ir slazds. (Fuko, 2001)

Šo noslēgto sistēmu ļoti daudzi kritizēja – vieni par utopismu, citi savukārt par pārlietu totalitārismu – gan vieni, gan otri bija pārliecināti, ka tā nekad nebūs īstenojama, jo tā paredzēja pilnīgi izmainīt cilvēka socialitāti – tā mijiedarbību ar apkārtējo vidi un cilvēkiem: viņš ir redzams, bet pats viņš neredz; ir informācijas objekts, bet nekad nav komunikācijas subjekts. (Fuko, 2001) Šī sistēma novērsa jebkādu sadarbības veidošanos starp iepriekšminētajiem subjektiem. Ja ieslodzītie ir notiesātie, tad nav sazvērestības briesmu, kolektīvas bēgšanas mēģinājumu, jaunu noziegumu plānu nākotnei, sliktas savstarpējās ietekmes; ja tie ir slimnieki, tad nav infekcijas briesmu; ja vājprātīgie – maz savstarpējās vardarbības riska; bērni – nav atdarināšanas, trokšņa, plāpu, vieglprātības. Ja tie ir strādnieki, tad nav ķildu, zagšanas, koalīciju, nav visādu izpriecu, kas kavē darbu, dara to nepilnvērtīgāku vai izraisa starpgadījumus. (Bentham, 1791, kā citāts Fuko 2001)

Panoptika svarīgākais efekts: vedināt ieslodzīto uz apzinātu un pastāvīgu redzamības stāvokli, kas nodrošina varas automātisku funkcionēšanu. Lai šis efekts īstenotos, Bentems tam izvirzīja principu, ka varai jābūt redzamai un nepārbaudāmai. (Fuko, 2001) Vienmēr klātesoša vara, kuras simbols – centrālais uzraudzības tornis, savā tēlā nes ne tikai simbolisku nozīmi, bet, pirmkārt, tas ir varas īstenošanas galvenais rīks.

Panoptiks ir polivalents savos pielietojumos; tas kalpo cietumnieku labošanai, bet te var arī aprūpēt slimos, mācīt skolēnus, uzmanīt trakos, uzraudzīt strādniekus un likt strādāt dīkdieniem. Tas ir veids ķermeņu ievietošanai telpā, indivīdu sadalīšanai attiecībā pret citiem, hierarhiskai organizācijai, centru un varas kanālu izvietojumam, tās instrumentu un iejaukšanās veidu noteikšanai, ko var likt lietā slimnīcās, darbnīcās, skolās un cietumos. (Bentham, 1791, kā citēts Fuko 2001)

Lai izprastu Bentema un Fuko idejas par panoptisma funkcionēšanu ir jāpievēršas varas būtībai, precīzāk sakot – viņu izmantotā termina izklāstām. Vara var tikt skatīta dažādi, un viens no šiem dalījumiem varētu būt šāds: potenciāls kontrolēt, vadīt, noteikt citu darbības; vara var tikt vai netikt izmantota pār citiem atkarībā no apstākļiem; vara kā resurss, kā iespēja, kas drīzāk izpaužas kā spēja, nevis kā vara “pār”, tā parasti tiek sakopota konkrētu mērķu sasniegšanai; vara kā stratēģijas, tehnikas un ierasta kārtība. (Encyclopedia of Human Geography) Tieši pēdējo varas izpratnes diskursu ir ieviesis Mišels Fuko, kurš “varu” ir lielā mērā lietojis kā darbības vārdu. Vara izpaužas darbībās, savstarpējās attiecībās. Attiecībās, kuru raksturojošās iezīmes ir

hierarhiskums, asimetrija. Varas tīklojumā iesaistīti nevienlīdzīgi locekļi, piemēram, uzraudzības iestāžu apstākļos binārie pretstati uzraugs-ieslodzītais, skolotājs-skolnieks, ārsts-slimnieks, uzraugs-strādnieks. Bet paši par sevi šie stāvokļi nav “varas” iemiesojumi – tie izpaužas tikai mijiedarbībās, attiecībās, darbībās – šī neviendabība izraisa kustības (līdzīgi kā atmosfērā dažādu atmosfēras spiedienu apgabali), kas tad arī nenovēršami izraisa varas pielietošanu, īstenošanu.

Sākumā Bentems savam panoptikuma modelim bija paredzējis arī noklausīšanās ierīces, proti, cauruļu mehānismus, kas savienotu, katru disciplinārās uzraudzības iestādes kameru ar sargu tornī esošo uzraugu. Šo ideju viņam nācās atmest, jo tīri tehniski nebija iespējams nodrošināt skaņas vienvirspējīgu kustību – ja uzraugs dzirdēja, kas notiek ieslodzītā kamerā, tad arī ieslodzītais dzirdēja uzraugu telpas skaņas – tieši šī atgriezeniskā saite, šī simetrija bija absolūti neiederīga panoptikuma uzraudzības modelī. (Fuko, 2001)

Panoptika princips ne tikai saglabāja, bet arī izkopa un attīstīja vēl neredzētos augstumos jau iepriekš disciplinārās varas radīto datu vākšanu par uzraudzībai pakļauto indivīdu. Šīs datu vākšanas kā varas izpausmes, īstenošanas aizsākumus var atrast jau antīkajā pasaulē, kad tautas skaitīšanas bija galvenais rīks kā īstenot valsts (bieži vien monarha personā) varu pār pakļautiem cilvēkiem, vai arī visdrīzāk tas bija arī vienīgais vispārējās varas īstenošanas rīks. Kā alegoriju var minēt Bībeles leģendu par Jēzus dzimšanu – kur tieši tautas skaitīšanas laikā arī dzimst pēdējo tūkstošgadu visnoturīgākā un ietekmīgākā hegemonija.

Panoptika apstākļos datu vākšanai bija sevišķi labvēlīgi apstākļi – nepārtrauktā redzamība, vientulība, nekādas savstarpējās komunikācijas, kas varētu ietekmēt ieraksta kvalitāti. Bet kāpēc gan būtu nepieciešama šī informācija par uzraudzībai pakļautajiem indivīdiem? Fuko (2001) kā piemēru min mēra apsēstu pilsētu, kur tika izstrādāts detāls uzraudzības modelis, kur ikkatrs pilsētnieks ieņēma noteiktu vietu uzraudzības zobratu mehānismā, kur mirušo, slimo un iespējami slimo uzskaitē, apsekošana bija permanentā duālisma – dzīvības un nāves – izvērsums.

Zināšanas rada varu, zināšanas par kādu automātiski rada arī varu pār šo personu. Uzraudzībā esošajam indivīdam zinot, ka ne tikai katrs viņa dzīves mirklis tiek novērots, bet arī fiksēts, neizbēgami pakļauj personu varai. Arī šo zināšanu asimetrija – nevienlīdzīgs sadalījums ir visnotaļ noteicošs bināro varas attiecību veidošanā. Zināšanas par telpu un zināšanas par ķermeni savienojumā ar ķermeņa ievietošanas telpā tehniku ir esenciālas panoptikuma principu realizācijā. Vara savienojumā ar zināšanām veido patiesību – kā izteikti piemēri šādām patiesībām būtu minamas reliģiskās dogmas, kas ar savu “dievišķo” absolūtismu vispār nav apstrīdamas, mūsdienās aktuālākas ir zinātniskās patiesības, kas balstās faktos, mērījumos, eksperimentos. Šo patiesību spēks ir tajā, ka, balstoties uz tām, ir uzbūvēta vesela pasaule, kas jau pati par sevi tiek

postulēta kā vērtība, un par tās nojaukšanu nevar būt ne runas. Panoptikums būvē pasauli, kas balstās uz uzraudzības principu ieviešanu dzīvē, vēl vairāk – par to padarīšanu par tik neatņemamu dzīves sastāvdaļu, kā ikdienas lūgšana un akla ticība Dievam vai arī pilnīga uzticēšanās zinātnes un tehnikas progresam.

Panoptiks ir jāsaprot kā vispārināts funkcionēšanas modelis; veids kā definēt varas attiecības ar cilvēku ikdienas dzīvi. (Fuko, 2001) Šīs noslēgtās sistēmas – ideālā cietuma piemērs, ko Džeremijā Bentems pasniedz kā korekcijas utopiju, pretstatot to sagruvušajiem, mudžošajiem un miesas sodu pilnajiem cietumiem, kā kaut ko ļoti gudru un tajā pašā laikā briesmīgu – ir utopisks sabiedrības funkcionēšanas modelis, kura pastāvēšanai, īstenošanai ir nepieciešams izvērsums – panoptisma iznešana ārpus tā, noslēgtas arhitektoniskas sistēmas, sienām. Panoptiks nav jāsaprot kā sapņu ēka – tas ir atkal pie savas ideālās formas novesta varas mehānisma diagramma; tā funkcionāšanu, kas atrauta no jebkura šķēršļa, pretošanās vai berzēšanās, labi var iedomāties kā tīru arhitektonisku un optisku sistēmu – faktiski tas ir politiskas tehnoloģijas attēls, kuru var atbrīvot un kas jāatbrīvo no jebkuras specifiskas lietošanas. (Fuko, 2001) Panoptikam jābūt visur esošam, permanentam, dzīvam.

Panoptikuma “izgudrošanas” laiks lielā mērā sakrīt ar laiku, kad *vara* sāk mainīt savu dabu. Sabiedrībās, kur feodālo režīmu pazīst tikai kā piemēru, var teikt, ka varas individualizācija ir maksimāla no tās puses, kur īstenojas augstākā vara augstākajās varas sfērās. Jo vairāk kādam ir varenības vai privilēģiju, jo vairāk tas ar rituāliem, diskursiem¹ vai plastiskām izrādēm iezīmējas kā indivīds. “Vārds” un ģeoloģija, kas dzimtas iekšienē ieliek varoņdarbus un izrāda spēku pārkumu, ko iemūžina stāsti, ceremonijas, kas ar savu kārtību iezīmē varenības attiecības, pieminekļi vai dāvinājumi, kas piešķir dzīvi pēc nāves, izšķērdības greznība un pārmērība, neskaitāmas atkarības un sizerēnu² saites, kas krustojas, - tas veido daudzus “augšupejošas” individualizācijas veidus. (Fuko, 2001) Vara, apzinoties sava izrādiskuma seklumu, sāk mainīt vai, precīzāk sakot, ir spiesta mainīt savu izpausmju virzienu, mērķi no izrādes uz reālo dzīvi jeb reālās dzīves un izrādes vienādošana. Varas īstenošanai līdztekus iet varas likumiskošana, normativizēšana (padarīšana par normu), kas tiek veikta caur tradīcijām, reliģiju, kultūru, harizmām, visspilgtāk caur valsts aparātu – kas ārēji izpaužas kā disciplīnas ieviešana.

Disciplinārā režīmā individualizācija ir “lejupejoša” - varai pakāpeniski kļūstot

¹ Diskurss, oriģinālā *discours*, franču valodā ir ļoti ietilpīgs jēdziens, ko Fuko lieto kā atslēgas vārdu. Burtiski tulkojot tas visbiežāk nozīmē *runa, uzstāšanās ar uzrunu, izteiciens*, arī *vārdi* pretstatā darbībai. Filozofijas tekstos tas jāizprot arī kā *prātojums, pārruna* – īsas pamācība vai instrukcijas nozīmē – (atšķirībā no plaša izklāsta, ko sauc par *traktātu – traite*) arī *omas izklāsts, koncepcijas izklāsts, viedokļa formulējums*. Diskurss atšķirībā no intuitīvas nojautas ir balstīts uz prātu un loģiku.

² Augstākais senjors vai valdnieks (attiecībā pret vasaļiem) feodālisma periodā Rietumeiropā.

anonīmākai un funkcionālākai. Tie, uz kuriem tā realizējas, tiecas būt stipri individualizējušies; un drīzāk ar uzraudzību, nevis ceremonijām, drīzāk ar novērošanu, nevis atmiņu stāstiem ar salīdzinošiem mēriem un atsaucēm uz “normu”, nevis ar ģenealoģijām, kas par orientēšanās punktiem izvirza senčus, – drīzāk ar “novirzēm”, nekā ar varoņdarbiem. (Fuko, 2001)

Šajā situācijā panoptiks piedāvāja sistēmu, kas spētu īstenot šo varas nepieciešamību pēc savas būtības nomaiņas no izrādiskas un fiziski represīvas uz normalizējošu un disciplināru.

Bentems (Bentham, 1791) atzīmē, ka svarīga ir sistēma, jo tā automatizē un deindividualizē varu. Tā mazāk pamatojas uz personu kā uz zināmu ķermeņu, virsmu, gaismu, skatienu saskaņotu sadalījumu; aparatūrā, kuras iekšējie mehānismi rada sakarību, kādā indivīdi tiek saņemti. Nav vajadzīgas ceremonijas, rituāli un iezīmes, ar kādām izrāda valdnieka pārsvaru. Ir mehānisms, kas nodrošina asimetriju, nelīdzsvaru, atšķirību. Tātad nav svarīgi, kas realizē varu. [...] Panoptiks ir brīnišķīgs mehānisms, kas no visdažādākajām vēlmēm rada homogēnus varas rezultātus. (Fuko 2001)

Izrādiskās varas neefektivitāte lielā mērā bija saistīta ar aizvien pieaugošām izmaksām, kas sava plašuma dēļ sevī ietvēra arī interpretāciju vienādošanas izmaksas. Jāatzīmē, ka arī mūsdienās vēl joprojām pieturas un iegulda milzu līdzekļus, kas tiek izmantoti reprezentatīviem, tēlu radošiem, bet pārsvarā tīri represīvi fiziskiem mērķiem, kas jau 18.gs. draudēja ar hierarhiskās elitārās varas krīzi. Bentema izstrādātais modelis saturēja šo problēmu risinājumu.

Reāla pakļaušanās mehāniski dzimst no fiktīvām attiecībām. Tādā veidā, ka nav nepieciešams meklēt palīdzību pie spēka līdzekļiem, lai piespiestu notiesāto uz labu uzvedību, vājprātīgo uz mieru, strādnieku uz darbu, skolēnu uz centību, slimo uz rīkojumu ievērošanu. (Bentham, 1791, kā citēts Fuko 2001) Bentems sajūsminājās, ka panoptiskās institūcijas var būt tik vienkāršas – ne vairs restes, ne ķēdes un smagas slēdzenes, pietiek ja nodalīšana ir precīza un atveres labi izvietotas.

Varas mehānisms piekļūst pakļaujamajam no “otras puses”, proti, no iekšienes un ne vairs no ārpuses kā kaut kas svešs un represīvs, bet gan kā paša indivīda sastāvdaļa. Tas, kurš ir iekļuvis redzamības laukā un to zina, atkal saņem piespiešanu ar varu; viņš liek tai spontāni iedarboties uz sevi pašu; viņš ieraksta sevi varas attiecībās, kurās tas vienlaicīgi spēlē divas lomas; viņš pats kļūst par sevis pakļaušanas principu. Faktiski ārējā vara var nomest savu fizisko smagumu; viņš tiecas pie nemiesīgā; un jo vairāk viņš tuvojas šai robežai, jo šie rezultāti pastāvīgāki, dziļāki, iegūti reizi par visām reizēm, nebeidzami atjaunoti – mūžīga uzvara, kas izvairās no jebkuras fiziskas tuvošanās un vienmēr ir iepriekš izspēlēta. (Bentham, 1791, kā citēts Fuko 2001)

Faktiski šī rindkopa arī pavēsta visu panoptisma sistēmas būtību un tās esamības iedzīviāšanu mūsdienu sabiedrībā, telpā. Tikai jāatceras, ka nevar varas rezultātus aprakstīt tikai ar negatīviem terminiem: tā “izslēdz”, “apspiež”, “atbīda”, “cenzē”, “atšķir”, “maskē”, “slēpj”. Īstenībā vara rada; tā rada reālo³; tā rada objektu sfēras un patiesības rituālus. Indivīds un zināšanas, ko var no tā paņemt, nāk no šīs radīšanas. (Fuko, 2001)

Izvēršot un attiecinot panoptisma ideju līdz sabiedrības uzbūves mērogam ir svarīgi apzināt tā principu dažādo īstenošanos mūsdienu pilsētvidē, atklāt ne tikai varas īstenošanās negatīvos rezultātus, bet arī spēt saskatīt tās radošo, koriģējošo, dresējošo un audzinošo potenciālu sabiedrības ikdienas dzīvēs un tās telpiskajās izpausmēs.

³ Interesanti atzīmēt, kā DIY kultūras žurnāla “Haosa vēstnesis” I nr. (2005) kāds anonīms autors ir izsekojis vārda *reāls* izcelsmi. *Real* - spāņu valodā nozīmē *karalisks, karalim piederošs*, arī angļiski, piemēram *real property* – *privātīpašums*, vai *real estate* – *nekustamais īpašums*. Reāls ir tas, kas ir monarham, valdniekam, īpašniekam piemītošs vai piederošs, kaut kas, pār ko tam ir vara. Ideāls karalis valda pār visu, cik tālu vien spēj skatīt viņa acs. Tas, ko tā nespēj saskatīt, nav karalisks, nav reāls. Viņš redz to, kas tam atbilstošs. Būt reālam (īstam) nozīmē būt karalim redzamam.

1.2. Panoptisms pilsētvidē: arhitektoniskie, pilsētplānošanas un pilsētas kultūras principi

Pirms pievērsties panoptismam pilsētvidē, tā arhitektoniskajiem, pilsētplānošanas un pilsētas kultūras principiem ir jāapskata tāda termina kā “varas ainava” nozīme, kā arī vieta šī pētījuma ietvaros. Šo terminu telpiskajās sociālajās zinātnēs ieviesa britu sociologs un ģeogrāfs Džons Allens (John Allen) savā grāmatā *“Lost Geographies of Power”*⁴, iztirzājot atsevišķu sociologu un filosofu (Mišela Fuko, Žila Delēza, Maksa Vēbera u.c.) pētījumus varas sfērā, atšķetinot un izceļot tur atklātās varas telpiskās izpausmes un nozīmes. Šo varas ainavu Alens fiksē visu iepriekšminēto pētnieku darbos un definē to kā varas plūsmu cirkulāciju, kas piesaista uztveri un iztēli, parasti kā ilgstošus un noturīgus tīklojumus, reizēm vienkārši kā brīvas plūsmas; arī kā ikdienas varas vietas, kas satur kaut ko tādu, kas noklusē svarīgākās detaļas par mūsu atrašanos konkrētā vietā. Un tieši ainaviskais skatījums paver iespēju fiksēt vardarbīgu varas izpausmju (piemēram, dominēšanas, valdīšanas, manipulācijas un pavedināšanas) nozīmīgu telpisko komponenti vai pat to izteikti telpisko dabu.

Apakšnodalā apskatīti šo varas telpisko izpausmju rīki, simboli, rīcības, rutīnas un metodes, to arhitektoniskās, pilsētplānošanas un pilsētas kultūru kategorijās.

Kopš aizvēstures laikiem tiek lietotas atsevišķu celtnu arhitektoniskās īpašības kā varas simbols un rīks vienlaicīgi – gan šumeru zikurati, gan seno ēģiptiešu piramīdas ir liekamas paralēli mūsdienu lielpilsētai raksturīgāko varas arhitektonisko izpausmju klāstam. Vienkāršotā skatījumā tā ir izmēra kontrastu uzspiestā asimetrija, kas klaji pauž pārākumu, varu pār, dominanci. Dominancei ir svarīga arī formas atpazīstamība, spēja to saskatīt (vai arī neiespēja no tās izvairīties, novērsties) no pēc iespējas lielāka attāluma⁵.

Šādas varas vietas jeb, precīzāk sakot, varas vēstījuma raidītājus bez īpašas piepūles var fiksēt Rīgas centra piemērā. Uzraudzība pilsētas ielās aizsākās līdz ar pašas pilsētas attīstību. Kā klasisku piemēru no viduslaikiem var minēt baznīcas – Rīgas vēsturiskā centra lielās baznīcu ēkas vienmēr ir simbolizējušas pilsētas centru, un tās bija saskatāmas no ļoti liela attāluma, kā arī to kontrasts ar apkārtesošajām celtnēm bija milzīgs. Paplašinoties pilsētas robežām, arī centra vizuālais efekts mazinājās – vairs nevarēja noturēt tiešu vizuālo kontaktu ar novērotāju, kas atradās pilsētas nomales apbūves ieskausts. Kā risinājums šai situācijai tika uzceltas baznīcas galveno izejošo ceļu galos (piemēram, Jaunā un Vecā Sv. Ģertrūdes, Sv. Pāvila baznīcas u.c.).

⁴ Varas zudušās ģeogrāfijas – tulkojums no angļu valodas.

⁵ Atliek vien vizualizēt klasisku Parīzes ainavu ar Eifeļa torni un tā izmīsušo arhitektu Žanu Eifeli, kurš katru dienu devās pusdienot uz restorānu, kas atradās uz vienas no Eifeļa torņa platformām, tikai viena iemesla dēļ – tā bija vienīgā vieta pilsētā, kur varēja mierīgi ieturēt pusdienas, neredzot milzīgo tērauda konstrukciju.

Baznīcas kā efektīvs varas simbols bija nozīmīgs līdz pat baznīcas ietekmes norietam kapitālisma ēras uzplaukuma sākumā⁶, kas saistās ar kapitāla sadalījuma maiņu – no centralizētas kapitāla akumulācijas baznīcas rokās (biežāk gan tās pilnvarota monarha rokās) uz noteiktas elites kapitālistisko hegemoniju. Nostiprinājies modernisma varas mehānisms, kas politiski īstenojās nacionālas valsts veidolā (lai arī bieži vien saglabājot iepriekšējās monohegemonijas īpašības – totalitārismu, imperiālismu u.c.), bija spiests izmantot citus pilsētplānošanas un arhitektoniskos rīkus varas telpiskajā īstenošanā.

Lai kļiedētu šaubas par arhitektūras nozīmi cilvēka uzvedības konstruēšanā jācītē Teksasas arhitektūras augstskolas vadītāja Lorenca Speka (Speck 1999) teiktais, ka arhitektūra ietekmē daudz vairāk personas zemapziņu kā apziņu. Varat klausīties mūziku, skatīties gleznu, bet arhitektūrā jūs dzīvojat, tādējādi pat ir iespējams neapzināties tās ietekmi.

Psihopatoloģijas mācību grāmatā emocijas un jūtas tiek sauktas par reālās pasaules atspoguļojuma formām. Atšķirībā no uztveres tās atspoguļo nevis pašus priekšmetus, bet gan cilvēka attieksmi pret apkārtējiem priekšmetiem un parādībām, pret sajūtām savā ķermenī. Vienu un to pašu priekšmetu atkarā no cilvēka emocijām var uztvert dažādi. Neviļus izvirzās jautājums, vai cilvēka emocijas var tikt mākslīgi veicinātas vai pat radītas? Šo emociju rašanās tiek saistīta ar zemsliedzīgā sajūtām – sajūtam, kas savas vājās intensitātes dēļ tiek fiksētas cilvēka zemapziņā. (Eglītis, 1982)

Tomēr ne tikai kādas vietas, telpas arhitektoniskais plānojums rosina cilvēku uz noteiktām emocijām vai rīcībām. Ir iespējams arī, ka arhitektoniskā konstrukcija ir pietiekami atvērta, lai dotu vaļu pietiekoši plašam emociju un rīcību diapazonam, kas ļautu indivīdam rīkoties saskaņā ar apkārtējo vidi, bez klaji ierobežojošiem faktoriem un tomēr attiecībās ar citiem sabiedrības locekļiem spēt saglabāt individualitāti.

Tiek izvirzīti trīs pamatmehānismi, kas nodrošina tā saukto dabisko uzraudzību (Katyal, 2002) – šajā gadījumā ērtāk būtu lietot vārdu “novērošana”, jo bieži vien trūkst atgriezeniskās saites, kas pārsvarā piemīt varas veiktai novērošanai, kā arī asimetrijas, jo dabiskās novērošanas procesā pārsvarā gadījumu novērošana ir abpusēji vienlīdzīga. Dabiskā novērošana ir arhitektoniski principi, kas konkrētu vietu padara redzamu garāmgājējiem, neizslēdz iejaukšanos, novērš sociālo izolāciju, piesaista teritorialitāti un aizsargā iespējamus upurus. Pirmais dabiskās novērošanas pamataspekts ir ēku izmantošanas dažādība. Lai radītu nepieciešamo dažādību, katram pilsētas rajonam jāpiemīt vairāk kā vienai pamatfunkcijai, katrai no šīm funkcijām

⁶ Par kapitālisma ēras uzplaukuma sākumu pieņemts uzskatīt pāreju uz masu ražošanu, ko simboliski iezīmē 1908.gadā Henrija Forda rūpnīcā palaistā konveijara ražotne.

jāaktivizējas citā diennakts laikā, lai panāktu vienmērīgu teritorijas apdzīvojamību. (Jacobs, 1961)

Otrs dabiskās novērošanas princips ir ēku plānojums. Gadu desmitiem ilgi arhitekti ir centušies sasaistīt ēku plānojumu un izmaksas ar dabiskās novērošanas principiem, tomēr ne vienmēr tas ir bijis iespējams. Starp šiem principiem var minēt šādus: ēku projektēt ar vairāk logiem, kas pavērtu skatu uz dzīvas satiksmes ielu, veidot vienotas gaisa kondicionēšanas sistēmas, lai izvairītos no nevajadzīgām papildus dzesēšanas iekārtām, kas aizsegtu skatu, vestibilus veidot bez sarežģītas topoloģijas, tādējādi paaugstinot to redzamību; būvēt ēkas vienu iepretim otrai, lai kaimiņi varētu redzēt, kas notiek pretējās mājas priekšā; māju priekšā veidot soliņus, kas piesaistītu mājas iedzīvotājus uzturēties ārā pie savas mājas. (Jacobs, 1961)

Trešais arhitektoniskā dizaina princips, kas atbalsta dabīgo novērošanu ir apgaismojums. Apgaismojumam ir divas galvenās funkcijas – tas uzlabo redzamību un rada drošības sajūtu, atrodoties uz ielas, tādējādi palīdzot veidot noturīgākas kaimiņu kopienu sabiedrības. (Jacobs, 1961) Redzamības nozīme jau tika iztirzāta 1.1 apakšnodaļā, kur tā minēta kā viens no galvenajiem panoptisma elementiem.

Šo principu apzināšanās pētījuma kontekstā ir svarīga, jo tā parāda alternatīvas varas veiktajai uzraudzībai, tomēr tai piemīt tādi paši blakusefekti, kā hierarhiskai un asimetriskai uzraudzībai – tā rada noziedzības pārvietošanos uz citiem pilsētas rajoniem, kā arī veicina noziedzības veida maiņu šīs pašas apkaimes ietvaros. (Katyal, 2002) Kā arī jāatzīmē, ka tādi dabiskās novērošanas nepieciešamie blakuselementi, kā teritorialitātes veidošana un sabiedrības veidošana (*community building*) ir visnotaļ problemātiski mūsdienu neolibērālā kapitālisma apstākļos, proti, tie var sniegt pilnīgi pretējus rezultātus – sociālo noslēgtību, sociālo izslēgšanu marginālām sabiedrības grupām un elitāras sabiedrības veidošanos teritoriāli noslēgtās vidēs (*gated communities*).

Praktiski visi cilvēku ikdienas dzīves mezgli (stacijas, veikali, sabiedriskais transports) tiek nemitīgi uzraudzīti. No tā automātiski vajadzētu izrietēt, ka mūsdienu lielpilsētu veido totālās uzraudzības sabiedrība. Tomēr, manuprāt, šādi secināt būtu nekorekti, jo pirmkārt, uzraudzība un datu vākšana nav centralizēta, to veic sadrumstalota uzraudzības turētāju mozaīka⁷, un otrkārt, kā 1.1 apakšnodaļā tika apspriests, ka sabiedrības uzraudzības atslēgas aspekts – pašdisciplīna, varētu būt pietiekoši intensīva arī ne nepārtrauktas uzraudzības gadījumā.

⁷ Der atzīmēt, ka centralizēta uzraudzība (piemēram, valsts, policijas, lielu apsardzes firmu apvienības) kļūst arvien aktuālāka, tiek veidoti video novērošanas centri un savietotas datu bāzes (DNS, sejas morfometrijas dati tiek pievienoti personu lietām, jāmin arī tā sauktā Šengenas drošības sistēma, kas sabiedrības uzraudzības dokumentāciju ir izvērsumi milzīgos apjomos).

Ir svarīgi apzināties, ka arī bez ārējiem (arhitektoniskiem un pilsētplānošanas) sabiedrības veidošanās faktoriem, pastāv arī tīri iekšēji, kultūras faktori, kas ir saistīti ar sabiedrības [kritisko] masu. Viscaur cilvēces vēsturei (arī aizvēsturei) cilvēki ir dzīvojuši mazās un visai izolētās sabiedrībās – ciltīs, ciemos un mazās pilsētās, un lai kā ir mainījušies cilvēku dzīves apstākļi, tiem vienmēr ir piemītis anonimitātes trūkums. Sākot ar dzimšanas mirkli, bērnību, jaunību, pieaugušo gaitām, vecumu un nāvi, cilvēku dzīves ir ritējušas tikai un vienīgi starp tiem, kurus viņi pazīst un kuri pazīst viņus. Līdz ar kapitālisma attīstību un industriālā laikmeta attīstību un vēl izteiktāk post-industriālā laikmetā cilvēki ir atsvešināti ne tikai no sava darba augļiem, bet arī visnotaļ noteikti viens no otra. Veicinot anonimitāti mūsdienu lielpilsēta sekmē individuālismu, autonomismu un personisko neatkarību, tādējādi veidojot tā saukto svešinieku sabiedrību. Individīda stāvokli mūsdienu lielpilsētas sabiedrībā var raksturot kā “svešs starp svešiniekiem”. (Lofland, 1973)

Mūsdienās svešinieku sabiedrības veidošanos sekmē augstā iedzīvotāju mobilitāte, kas tieši pakārtota kapitāla lokālajām, reģionālajām un globālajām plūsmām postmodernās politekonomikas kontekstā. Tādējādi visnotaļ loģiski liekas, ka šāds sabiedrības modelis ir auglīga augsne sabiedrības uzraudzības mehānismu attīstībai. Svešinieks ir persona, kurai nevar uzticēties, kurai uzticību ir jānopelna – un tieši nepārtraukta uzraudzība var kalpot par šīs iespējamās uzticības garantu. Šāds sabiedrības stāvoklis to drīz vien noved pie bailēm no dažādības, jo atšķirīgi cilvēki rīkojas atšķirīgi un tāpēc praktiski neparedzami. (Norris, Armstrong, 1999) Šie procesi dramatiski ietekmēja pilsētas dzīvi, kas detalizētāk apskatīta darba 1.4 apakšnodaļā.

Riska sabiedrība savukārt ir cits skatu punkts uz mūsdienu sabiedrības dzīves mehānismiem. Riska sabiedrību uztur uzraudzība, rutinizēta zināšanu krāšana un veidošana par sabiedrību, kas palīdzētu to administrēt un kontrolēt. Uzraudzība rada bioenerģiju, rada varu izlemt par to, kas cilvēkiem ir nepieciešams, atbilstošs un iespējams. Uzraudzība veido cilvēkus ap institucionalizētām formām. (Erickson, Haggerty 1997, kā citēts Norris, Armstrong, 1999)

Svešinieku un riska sabiedrības skatījums loģiski virza veidot vienojošu, rezultējošu sabiedrības uzbūves modeli, ko Fuko (1980) devē par “uzraudzības sabiedrību”, kuras principi, būtība un daudzšķautnība izklāstīta 1.3 apakšnodaļā.

1.3. Uzraudzības sabiedrība

Lai arī Žans Bodriārs savā grāmatā “Simulakri un simulācija”⁸ apšaubā Mišela Fuko teoriju par sabiedrības uzbūves modeli, kuru dēvē par “uzraudzības sabiedrību”, tā vietā piedāvājot savu terminu - “reprezentāciju sabiedrība”, kas savukārt sasaucas ar Gija Debora izvirzīto “izrāžu sabiedrības”⁹ apzīmējumu viņa 1967. gadā izdotajā grāmatā „Izrāžu sabiedrība” un 1988. gadā uzrakstītajos komentāros tai pašai grāmatai. Pētījuma ietvaros šie atšķirīgie skatu punkti tikai palīdz atklāt uzraudzības mehānismu telpiskos aspektus. Tā kā darba praktiskā pētījuma ievirze ir saistīta ar attēlu (reprezentāciju un ainu, attiecīgi) fiksēšanu izmantojot videouzraudzības sistēmas (novērošanas kameras), šie dažādi niansētie viedokļi dod skaidrāku izpratni par varas īstenošanās telpiskajiem aspektiem. Vēl šajā darba apakšnodaļā apskatīti uzraudzības sabiedrības veidošanās principi, mēģinot fiksēt to vietu mūsdienu pilsētā noritošajos sociālajos procesos, to ierobežošanā un konstruēšanā.

Kā raksta Debors: „Tajās sabiedrībās, kurās dominē modernie ražošanas līdzekļi, visa dzīve izpaužas kā bezgalīga *izrāžu* akumulēšana. Viss, kas reiz tika nepastarpināti izdzīvots, nu tiek aizvietots ar tā reprezentāciju (Debord 1967).” Debors rakstīja arī par Izrādes visaptverošo raksturu, par to, ka attēli pastarpina jebkuras sociālas attiecības, tai skaitā varas attiecības, varai pat kļūstot par vienkāršu reprezentāciju, jeb Bodrijāra vārdiem *simulāciju*. (Bodrijārs 2000). Vara kā reprezentācija ir šī darba “atslēgas biotops”, uzraudzības telpisko principu pamatne, tādējādi ierādot videouzraudzības kamerām atbilstošu vietu mūsdienu pilsētas varas ainavā, tās mozaikā.

Jāatzīmē, ka varas reprezentatīvā, izrādiskā daba ir nozīmīgs faktors pētījuma kontekstā, tomēr, manuprāt, tā būtu jāizmanto tikai kā paralēls pavediens secinājumu izdarīšanā, citādi pats pētījums draud pārvērsties par simulāciju un zaudēt savu nozīmi pašreizējā akadēmiskajā kontekstā.

Bentama Panoptikuma dizains izveidoja programmu, lai efektīvi pielietotu varu caur subjektu telpisku izvietojumu, balstoties uz redzamības shēmu, kas nodrošinātu, ka jebkurš subjekts jebkuru mirkli var tikt pakļauts „neredzamai” novērošanai. Panoptikums spēja funkcionēt kā varas aparāts pateicoties redzamības laukam, kurā indivīdi izvietoti katram noteiktās vietās, pieejami centralizētam novērotājam. Šajā shēma subjekti tika individualizēti katrs savā vietā un apzinājās potenciāli nebeidzamo redzamību. Pieņemot, ka tie, kas bija pakļauti novērošanai no varas puses, nevarēja redzēt savu(s) novērotāju(s), novērošanas apziņa efektīvi nodrošināja automātisku varas funkcionēšanu. (Smart, 1985) Fuko panoptiskā uzraudzība

⁸ Bodriārs Žans, Simulakri un simulācija, OmniaMea, Rīga, 2000

⁹ Debord Guy, Societie du Spectacle, 1967

simbolizē jaunu varas izteiksmes veidu – tādu, kas nav balstīts uz ķermeņa sodīšanu, piešķirot tam sāpes vai atņemot kaut ko, bet gan caur dresūru un korekciju. Panoptizācija nodrošina uzraugu varu pār uzraugāmajiem ne tikai caur ātru iejaukšanos fiksējot nepadevības izpausmes, bet arī ieaudzinot (pieradinot) iepriekšēju pakļaušanos. Nav brīnums, ka, novelkot paralēles ar videouzraudzības sistēmām, daudzi teorētiķi apvieno Fuko aprakstīto Panoptisma principu ar tā disciplinārā potenciāla analīzi. (Bannister un citi, 1998)

Ir praktiski neiespējami pārvietoties caur mūsdienu pilsētvidi, netiekot nofotografētam vai nofilmētam. Lai kāda būtu mūsu loma pilsētas vidē, mēs esam kameru klātbūtnes subjekti. Kā patērētāji mēs tiekam ierastā kārtībā novēroti pie veikalu plauktiem, vienalga vai mēs atrastos iepirkšanās centrā, universālveikalā vai mazā veikaliņā. Kad mēs izejam no veikala, mūsu tēlus visdrīzāk uztvers ielas, pilsētas centra vai iepirkšanās centra apkārtnes kameru sistēmas. Mūsu ceļā mājup satiksmes kameras novēros mūsu kustības atbilstību ātruma ierobežojumam un luksofora norādēm, ja mēs ceļojam ar vilcienu, kameras stacijas telpās un uz peroniem nodrošinās mūsu klātbūtnes ierakstu. Lai kādas būtu citas mūsu lomas pilsētvidē – strādnieki rūpnīcā vai birojā, audzēkņi no bērnudārza līdz universitātes vecumam, pacienti slimnīcā, sporta līdzjutēji tribīnēs vai apmeklētāji vietējā ēstuvē – kameras visdrīzāk novēros mūs. (Norris, Armstrong, 1999)

Džeims Ruls (James Rule) savā grāmatā *Private Lives Public Surveillance*¹⁰ iezīmēja „totālās uzraudzības” sabiedrības pamatiezīmes: tā būtu viena vienota uzraudzības un kontroles sistēma, kuras klientu loku veidotu visi sabiedrības locekļi. Sistēma darbotos kā ikviena sabiedrības locekļa uzvedību normalizējošs spēks. Katra uzraugāmā darbība tiktu rūpīgi izskatīta, fiksēta, izvērtēta gan parādīšanās brīdī, gan vienmēr pēc tam. Sistēma glabātu informāciju tādā veidā, ka nevienam nebūtu iespēju tikt tai klāt un mainīt savus pagātnes datus. Jebkura nepakļaušanās pazīme gan jau fiksētā, gan paredzamā tiktu pretstatīta korektīvai rīcībai. Sistēma, kas visu turētu nepārtrauktā uzraudzībā, ikvienai nevēlamai rīcībai sekotu tūlītēja sodoša un labojoša atbildes rīcība. Notveršana un represijas būtu nenovēršamas, tādējādi padarot neiespējamu jebkura veida nepakļaušanos. (Rule, 1973)

Tomēr galvenā atšķirība starp tikko virspusēji attēlotiem sabiedrības modeļiem (panoptikuma un videouzraudzības sistēmu) ir uzraudzības intensitāte brīvību ierobežošanas kontekstā. Fuko aprakstītā Bentema panoptikuma sistēma nodrošināja totālu uzraudzību – videouzraudzības sistēmas līdzīgi nodrošina nepārtrauktu uzraudzību, tomēr, pirmkārt, mūsdienu sabiedrība (it sevišķi tās intensīvākā forma – mūsdienu lielpilsēta) nav noslēgta sistēma kā

¹⁰ Privātas dzīves, publiska uzraudzība – tulkojums no angļu valodas

panoptikums arī uzraudzības acs nav visuresoša, kā arī panoptikumā ieslodzītie nebūtu precīzs apzīmējums attiecībā uz mūsdienu sabiedrības locekļiem. Lai kā arī nebūtu, novilktais paralēles nenoliedzami liecina par sabiedrību veidojošo faktoru līdzīgu, tādējādi Fuko izstrādāto uzraudzības sabiedrības teoriju, papildinot ar reprezentatīvo Debora un Bodriāra sabiedrības kritiku, ir iespējams skatīt totālās uzraudzības un izrāžu sabiedrības skatījumu sintēzē. Otrkārt, mūsdienu pilsētvidē nav iespējams veikt vienlaidu centralizētu (tādu, kas simbolizētos ar visur esošu skatienu, kā centrālais uzraugu tornis panoptikumā). Šo simbolisko lomu pilsētvides panoptizācijā veic videouzraudzības kameras, kas, līdzīgi kā reālās varas pār uzraudzīto teritoriju, ir sadrumstaloti, bieži vien neefektīvi izkārtoti, nesaistīti.

Kā galvenais arguments paralēļu novilkšanai starp panoptikuma sistēmu un mūsdienu videouzraudzības sistēmām tiek minēta varas decentralizācija, tās absolūtā universāluma, kas tiek lietots panoptikuma gadījumā, nepastāvēšana. (Koskela, 2003: 3) Tomēr šī pētījuma ietvaros, pēc autora domām, novilktais paralēles spēš iezīmēt interesējošās varas ainavas atbalsta punktus, sevišķi, ja ņem vērā, ka videouzraudzības sistēmas var tikt izmantotas kā pilsētvides homogenizācijas un attīrīšanas rīks, kas spēj novest pie ielas, pilsētas centra kā dažādību svinēšanas (*celebration of difference – anļu val.*) telpas iznīcināšanas. (Bannister un citi, 1998: 26)

Tomēr nevar neminēt apstākli, ka, ja pat *de facto* videouzraudzības sistēmas ir fragmentētas un ne tuvu ne centralizētas, tomēr tām pakļautiem indivīdiem nav ne mazākās nojausmas, kurp ved kameru vadi, kas ir uzraugi. Tieši šis aspekts atšķir arī mūsdienu situāciju lielpilsētā no iepriekš darbā aprakstītās totalās uzraudzības sabiedrības – tieši to bezpersoniskums un visuresība ir noteicošais faktors panoptikuma principu īstenošanai mūsdienu pilsētvidē.

Jāatzīmē, ka fakts, ka cilvēks novērots caur videouzraudzības kameru ir tikai viena no pieejām sabiedrības uzraudzībai, izmantojot modernās datu vākšanas un apstrādes tehnoloģijas, uzraudzība ir kļuvusi daudz smalkāka un intensīvāka, un no materiālās telpas izpletusies līdz kibertelpai, saistītu datu tīklojuma veidolā. (Koskela, 2003: 4) Kad videouzraudzības sistēmas tiek savienotas ar tādiem mūsdienu tehnoloģijas jauninājumiem kā sejas un citu cilvēka ķermeņu daļu fizioloģijas datorizētu un ļoti ātru atpazīšanu, videouzraudzībai pakļautie sociālie procesi nav skatāmi tikai un vienīgi materiālās telpas robežās, tomēr pētījuma praktiskās ģeogrāfiskās ievirzes dēļ jāaprobežojas ar šo robežu apzināšanos un kibertelpas ietekmes ņemšanu vērā.

Uzraudzības sabiedrība ir tikai viens no aspektiem, kas veido mūsdienu lielpilsētas dzīvi – tās dažādos filosofiski legālos aspektus un to izpausmes telpā, kas tiks apskatīti nākamajā – 1.4. – apakšnodaļā neoliberalo transformāciju griezumā.

1.4. Postmodernā lielpilsēta – neolīberālo transformāciju poligons

Apakšnodaļā apskatīts postmodernās lielpilsētas jēdziens, tā raksturīgākās iezīmes un diskusijā iztirzāta šī jēdziena vieta šī pētījuma ietvaros.

Terminu postmodernā lielpilsēta jeb postmetropole telpiskajās zinātnēs ir ieviesis ģeogrāfs Edvards Soja (*Edward W. Soja*), tas ir plaši iztirzāts aktuālo pilsētas studiju ietvaros un bieži vien kalpo kā pamats lietišķiem pētījumiem gan pilsētplānošanā, gan reģionu attīstības plānošanā.

Tā kā atsauce uz postmodernismu¹¹ šajā darbā tiek izmantota pirmo reizi, lietderīgi iztirzāt tā vietu šī pētījuma kontekstā. Bieži vien dažādi autori nav vienprātis par kāda konkrēta laikmeta sākumu, tomēr par postmodernismu pilsētvidē vairums ir vienprātis, un tā aizsākumu ir iespējams datēt līdz pat minūtes precizitātei – 1972.gada 15.jūlija 15:32. Šajā mirklī tika iedarbināts detonācijas mehānisms un uzspridzināts *Pruitt-Igoe* sociālo ēku komplekss Sentluisā, ASV. Šis mirklis iezīmē ne tikai vēlīnā modernisma arhitektonisko un pilsētplānošanas ideālu sagraušānu, bet arī aizsāk jaunu sabiedrības mijattiecību ēru mūsdienu lielpilsētā. (Mitchel, 2001)

Pruitt-Igoe ēku kompleksa nojaukšanā atklājas gan pāreja no modernisma uz postmoderno attieksmi pret arhitektūru un pilsētplānošanu, gan sociālajām attiecībām un akadēmiskajiem diskursiem, gan arī vēl nozīmīgāk, proti, tas simbolizē pēdējo atlikušo cerību uz vispārēju cilvēku vienlīdzību, uz vispārēju taisnīgumu uzspridzināšanu. Kopš 60to gadu beigām, pēc Parīzes un Prāgas pavasaru apspiešanas tiekšanās pēc vispārējas cilvēku vienlīdzības un vispārēja taisnīguma ir palikušas tikai spekulāciju līmenī, kuras praktiski tika apklusinātas pēc 1989.gada Pekinas studentu nemieru apspiešanas un Austrumeiropas kapitālistiskā pagrieziena veikšanas, tādējādi izveidojot mūsdienu pilsētu reālo un vienīgo iespējamo taisnīgumu. (Mitchel, 2001)

Tā kā ikdienas, sadzīves, lietišķo, varas un pat bieži vien arī akadēmisko diskursu kontekstā Latvijā vēl joprojām valda modernisms (un tā intensīvā izpausme – neomodernisms), kas pēc autora domām ir skaidrojams ar intensīvo pārejas veikšanu no totalitārā Padomju Savienības režīma, kas sakņojās universālās, absolūtās vērtībās un patiesībās, kā arī tā saukto “Ulmaņlaiku” glorifikāciju sajaukumā ar nacionālo romantiku, kas arī uzstādīja vienotas vērtības, uz neolīberālā kapitālisma uzspiesto bezvērtību¹² un nepārtraukto ētikas atskaišu maiņu. Pat augsti attīstītajās neolīberālisma valstīs (ASV, Rietumeiropā) vēl joprojām tiek izmantotas

¹¹ Par spīti tam, ka apakšnodaļās 1.1, 1.2, 1.3 apskatītās teorijas un pieminētie teorētiķi parasti tiek klasificēti kā postmodernisti, šajā nodaļā pievērsta uzmanība postmodernismam praksē jeb, precīzāk izsakoties, tā īstenošanai pilsētvidē.

¹² Jāatzīmē, ka “bezvērtību” apzīmējums ir attiecināms uz morālas dabas jautājumiem, materiālā griezumā joprojām dominē un pat pastiprinās privātā īpašuma kā augstākās vērtības vieta sabiedrības vērtību sistēmā.

modernismam atbilstoša absolūto vērtību skala (religiiskas dogmas, cilvēktiesības, ētika), tomēr to izmantošana vairāk saistāma ar izrādisko reprezentāciju un cilvēku līdzdalības simulāciju. (Baudrillard, 1983) Jau pati nacionālo valstu sistēma sen vairs neatbilst savai reprezentācijai un, tā sauktā, pārstāvju demokrātija ir tikai un vienīgi teatrāla fasāde jaunajai pasaules kārtībai, kuras pamatā ir neoliberāla kapitāla hegemonija. (Debord, 1967, Jameson, 1984, Harvey 1990)

Skaidrākas izpratnes labad, tiks izmantota modernisma bināro opozīciju garā veidota skaidrojumu rinda (pēc Callinicos, 1999):

- modernismā pagātne tiek uztverta kā kaut kas izbijis, tā ir aiz mums un mums ir jāskatās tikai uz priekšu progresa dēļ. Postmodernists uz pagātņi veras kā uz atsevišķu notikumu kopu, kas nebūt nav skatāma vienotā veselumā;
- modernismā nav vietas kultūru dažādībai – ir tikai viena dominējošā (modernā) kultūra. Citas kultūras tiek pieņemtas, bet uzskatītas par pakārtotām vai neattīstītākām. No postmodernisma skatu punkta neeksistē vienas pārākās kultūras visiem, bet ir katram sava kultūra. Atšķirībai un dažādībai ir svarīga nozīme postmodernismā;
- modernismā atšķirībā no postmodernisma pastāv objektīva tieksme pēc progresa, jauninājumiem un vienotiem mērķiem;
- modernisma domāšanas veids balstās uz bināriem pretstatiem (piemēram, pilsēta-lauki, saimnieks-kalps u.c.) postmodernisma skatījums pieļauj daudz lielāku dažādību.

Postmodernā ģeogrāfija dekonstruē modernistu telpas loģiskumu, kur realitāte noved pie ideoloģijas kā, piemēram, šāda realitātes apzināšanās noved pie iedomātu vietu (piemēram, utopiju) rašanos. Postmodernā ģeogrāfija neļauj tās diskursam pieķerties iedomātajam, tā vienmēr atgriežas pie materiālā un telpiski dislocētā, pie telpas, kas vienlaicīgi ir materiāla un reprezentatīva. (Soja, 2001)

Pilsētvides pārmaiņu studijas pagājušajās pāris desmitgadēs ir izkristalizējušas vairākas tematu grupas, kuru sakarību izprašana ir kritiski nepieciešama, veicot pilsētvides pētījumu postmodernisma apstākļos.

Kapitāla, darbaspēka, kultūras un informācijas plūsmu globalizācija ir minama kā dominējošā izpratnes radīšanai par pāreju no modernisma uz postmodernismu pilsētvidē. Globalizācijas tendences ir fatāli izmainījušas pilsētu nozīmi, to ietekmi uz apkārtējo pasauli un otrādi. Globalizāciju var raksturot kā telpas un laika kompresiju, intensīvāk kā jebkad pilsētās notiekošais ietekmē pasaulē notiekošo – globalizācija ir kritiski paplašinājusi pilsētas mērogu un padziļinājusi detalizētību. Kapitāla, darbaspēka un kultūras globalizācija ir radījusi vēl nebijušas heterogenitātes pilsētas un to daudzšķautņainība ir kļuvusi par mūsdienu lielpilsētas raksturīgāko

iezīmi. (Soja, 2001)

Kā nākamo Soja (2001) min postfordisko ekonomisko pārstrukturēšanos, kas iezīmējas kā pilsētvides un rūpniecības attiecību izmaiņas. Šis postmodernās pilsētvides skatījums ir nenoliedzami saistīts ar izmaiņām ģeopolitiskajās kapitāla attiecībās, kas, pēckara ekonomiskā uzplaukuma un tam sekojoša 70to gadu sākuma ekonomiskā pagrimuma rezultātā, ir vitāli izmainījušas pilsētvides iekārtojumu, pakļaujot to nepieciešamajam mūsdienu ekonomikas elastīgumam. Globalizācijas un postfordisma ekonomiskās kārtības konverģence radīja un turpina radīt vēl nebijušu izmēru pilsētu sakopojumus – urbānās galaktikas; izmēri un uzbūves komplicētība ir sasniegusi arī augstu sadrumstalotības līmeni – pilsētas dzīve vairs nav vitāli atkarīga no viena darījuma centra – tā ir izkaisīta, savstarpēji pārklājas un papildina.

Līdz ar pilsētu telpiskās struktūras izmaiņām, dramatiski ir izmainījusies arī sociālo attiecību kārtība – tās, līdzīgi kā kapitāla plūsmas, ir kļuvušas nepastāvīgas, fragmentētas, decentralizētas un pārkārtotas jaunās un sarežģītās struktūrās. Kādreizējie pretstati, tādās polaritātes kā buržuāzija un proletariāts vai arī bagātie, vidusšķira un nabiegi vēl joprojām ir izsekojami, tomēr tie ir kļuvuši daudz polimorfāki, tomēr saglabājot sociālo nevienlīdzību tādās kategorijās, kā šķiriskā piederība, ienākumu līmenis, prasmes, rase, tautība, dzimte. Tomēr šīs kategorijas postmodernā lielpilsētā ir ļoti nestabilas un pakļautas nepārtrauktai repolarizācijai, nozīmes maiņai un decentralizācijai. (Soja, 2001)

Pilsētu pāreja uz karcera tipa uzbūvi ir viena no svarīgākajām postmodernās pilsētvides pārejām, ko savās pilsētas studijās izceļ Soja (2001) un, pēc šī maģistra darba autora domām, atklāj nozīmīgāko skatījumu šī pētījuma ietvaros – tādējādi paverot mūsdienu pilsētvides pētījumus vēl nebijušu kulturālās daudzveidības, sociālo un ekonomisko atšķirību, tautības, ienākumu, seksualitātes, dzimtes, dzīvesveida, atrašanās un citu sociālu un telpisku atribūtu nozīmes griezumā.

Deivis (1998) kā galveno iezīmi postmodernajā pārejā pilsētvidē redz sociālās un telpiskās kontroles intensifikācijā, ko skaidro ar baiļu ekoloģijas un drošības (drīzāk gan nedrošības) apsēstu urbānismu. Šo intensifikāciju iezīmē policijas, uzraudzības sistēmu un telpiskās kontroles mehānismu strauja attīstība un iedzīvināšana mūsdienu pilsētvidē, kā rezultātā pilsētvidē ārkārtīgi strauji vairojas apsargātas un pat nocietinātas telpas sākot ar uzraudzības sistēmām pilsētas ielās un cietumiem līdzīgiem iepirkšanās centriem, līdz pat noslēgtām sabiedrībām (*gated communities*) un privatizēto teritoriju pārvaldes institūcijām. Mūsdienu lielpilsētu vide ir kļuvusi par karcertipa pilsētu arhipelāgu ar nožogotām salām, kurās aizsargā no pilsētvides reālajām un iedomātajām briesmām. (Soja, 2001) Šāda veida pilsētvides fortifikācija ir

aizsākusies ASV līdz ar postmodernisma ienākšanu pilsētas dzīvē, bet nu jau vairākas desmitgades tai piemīt izteikti globāls raksturs – no Sanpaulu līdz Šanhajai un no Johaneshurgas līdz Londonai. (Caldeira, 1999)

Nākamais akcents, ko Soja (2001) iezīmē kā postmodernās pārejas šķautni, lielā mērā sasauca ar iepriekš aprakstīto sociālās kontroles mehānismu intensifikāciju, bet nes sevī mazāk totalitāru nozīmi kā iepriekšējais postmodernās pilsētvides skatījums, ir tā sauktās simulāciju pilsētas. Simulāciju jēdziens ir aizgūts no Bodriāra (1983, 2000) un ietver sevī pilsētas reprezentatīvās nozīmes pastiprināšanos, izceļ ideoloģiskās atražošanas vietu mūsdienu lielpilsētas dzīvē. Postmodernās pārejas rezultātā pastiprinās neskaidrība un izzūd atšķirības starp iedomāto un reālo – izzūd arī jēga tās nošķirt, tas praktiski arī nav vairs iespējams – esības līmeni, kurā funkcionē sabiedrība mūsdienu lielpilsētā, dēvē par hiperrealitāti – iedomātu būtību reprezentācija, kas bieži vien realizējas tikai ar attēlu (*image*) starpniecību, tiek uztverta un pieņemta kā reāla. Pēc Frederika Džeimsona (1984) aizsāktā postmoderno kondīciju izklāsta hiperrealitāšu griezumā ir noteikusi mūsdienu pilsētvides sabiedrības dzīves pārnese jaunos plānos – kibertelpā, elektroniskajās attiecībās un attēlu jeb reprezentāciju komunikācijā.

Hiperrealitātes ienākšana pilsētas ikdienas dzīvē ir cieši saistīta ar pilsētas pārveidi par tematisko parku vai tā dēvētā disnejizācija¹³- kas atspoguļo pilsētvides ģeogrāfiju kā simulētu burvīguma, briesmu, kultūras ikonu, izklaides un globālisma realitāšu virknējumu. Tieši tāpat kā baiļu ekoloģija ir radījusi karcerveidīgās pilsētas, hiperrealitāte ir radījusi simulāciju pilsētas, kurās ikviens spēlē pilsētas dzīves spēli – sākot ar iepirkšanos tematiski noformētā iepirkšanās centrā vai dzīvošanu tematiski veidotā noslēgtā pilsētvidē, līdz pat izvēles veikšanai kārtējās vēlēšanās vai pievienošanās kādai politiskajai kustībai – to visu veido simulētas realitātes reprezentācijas, kas tiek uztvertas un pieņemtas kā īstas. (Soja, 2001)

Deivis (1990) savā pētījumā apraksta kā ASV augšējā vidusšķira apliecina savu sociālo pārkumu, veidojot savus bagātības un norobežotības cietokšņu mūsdienu pilsētās – tā dēvētie kopējo interešu attīstības projekti (*Common Interest Developments – CID*), kuru iemītnieki (biežāk gan nekustamā īpašuma pārvaldītāji, korporatīvo uzņēmumu pārstāvji) kontrolē un veido savas apkārtnes vidi un ērtības, ko pārvalda vietēja vadība, kuru veido iemītnieku asociācija un nekustamā īpašuma pārvaldītāji. Daudzi juristi dēvē šos veidojumus par “asociāciju pārvaldītiem verdzības režīmiem”, jo bieži vien iemītniekiem ir aizdevumu saistības ilgākas par viņu paredzamo mūža ilgumu. Daudzi no šiem projektiem ir tematiski, piemēram, Jaunanglijas

¹³ Jēdziens atvasināts no lielākā tematiskā izklaides parka *Disney World* nosaukuma, kurā ir uzbūvēta vesala kontrolētu reprezentāciju pasaule. Virkne pētījumu apliecina šīs mākslīgi radītās pasaules pārnese ārpus atpūtas parka teritorijas un bieži vien tiek apstrīdētas šo izklaides industriju vietu teritoriālā noslēgtība.

mazpilsēta, Grieķijas salu villa, Golferu paradīze u.c.

Kā svarīga postmoderno lielpilsētu iezīme ir telpiska cīņa ar marginalizētām sabiedrības grupām vai atsevišķiem elementiem. Sākot ar nekustamā īpašuma tirgus pieprasīto un pašvaldību atbalstīto džentrifikāciju, kas skar plašas tautas masas, iespaidojot cilvēkus zem noteikta ienākumu līmeņa, līdz pat klajai telpiskajai cīņai ar policijas brutāla fiziskā spēka pielietošanu “attīrot” Rīgas attīstības plāna projektā (2004) iezīmētās degradētās pilsētas vides no marginālām sabiedrības grupām (tādām kā – bezpajumtnieki, ubagi, alkoholiķi, narkomāni), vai vispārējas tīrīšanas veikšanu pilsētas centrā konkrētu notikumu kontekstā (Rīgai 800gades svinībās, Džordža Buša vizīte, Pasaules hokeja čempionāts u.c.)¹⁴

Mitčels (Mitchell, 2001) kā galvenos leģitīmos rīkus telpiskai šķiru¹⁵ cīņai min pilsētvides zonēšanu. Zonēšana, kurai nav obligāti jābūt ir tieši dokumentāri apstiprināta – drīzāk gan kā pie varas esošo mutuāla vienošanās, kas leģitimēta neskaidros, netiešos varas īstenošanas rīkojumos (piemēram, pilsētas attīstības plāns vai vēsturiskā centra saglabāšanas un attīstības plāns, vai darījumu centa attīstības vadlīnijas). Viskrasāk to izjūt sociāli vismazāk aizsargātās (t.i. marginālās) sabiedrības grupas – bezpajumtnieki, ubagi. Šo sabiedrības grupu pārstāvju esamība noteiktā pilsētas teritorijā tiek saistīta ar dzīves kvalitātes līmeni – bieži vien mūsdienu plānotāji to uztver pārāk burtiski, proti, ar policijas palīdzību fiziski tiekot galā ar bezpajumtnieku esamību konkrētā vietā (piemēram, piespiedu kārtā tos aiztransportējot uz citu pilsētas daļu vai ārpus pilsētas). Par pamatu šo sabiedrības grupu saistībai ar dzīves kvalitātes rādītājiem tiek ņemta neolīberālā Vilsona un Kellinga (Wilson, Kelling, 1982) izstrādātā “izsisto logu” teorija, kura pamato, ka pat viena izsista loga rūts pilsētas rajonā norāda uz nepietiekamām rūpēm par pilsētvidi un vedina uz daudz nopietnāku noziedzīgu darbību; pat tikai viens nearestēts dzērājs vai klaidonis var apdraudēt visu sabiedrību, jo jau pēc neilga laika parādīsies simptiem dzērāju un klaidoņu, kas pilnībā iznīcinās vietējo sabiedrību.

No tā izriet, ka paralēlu vilkšana starp cilvēkiem un izsistām logu rūtīm, tiek lietota kā legāls pamatojums policijas rīcībai pret bezpajumtniekiem nevis tāpēc, ka viņi ir paveikuši kādu noziegumu, bet gan tāpēc, ka viņiem nav māju. Šī loģika ir neticama – nevainīgi cilvēki ir jāsoda, jo viņu darbības, iespējams, var rosināt citus cilvēkus uz noziedzīgām rīcībām. Tas liecina par to, ka noteiktas vietas estētiskās vērtības (iepriekš aprakstītie izrāžu sabiedrības principi ir pamatojums tam), izskats mūsdienu pilsētā tiek vērtēti augstāk par personas tiesībām meklēt

¹⁴ Informācija iegūta veicot nedokumentētas sarunas ar šo fizisko represiju upuriem akciju “Ēdiens nevis ieroči” ietvaros, laika posmā no 2005. gada aprīļa līdz 2006.gada maijam.

¹⁵ Tik pat arī citu sociālo un ekonomisko atšķirību kā tautības, ienākumu, seksualitātes, dzimtes, dzīvesveida, atrašanās un citu sociāltelpisku atribūtu diskriminācija.

iztikas līdzekļus, vietu, kur gulēt, vietu, kur vienkārši būt. Nozīmīgākais ir tas, ka “izsisto logu” teorija ir kas vairāk kā vienkārši teorija, proti, nodalot kārtības uzturēšanas problēmu no bezpajumtnieku problēmas (lai arī pirmā bieži vien tieši tiek attiecināta pret bezpajumtniekiem), tā (t.i. sabiedriskās kārtības uzturēšana) ir kļuvusi par primāro pamatojumu bezpajumtnieku fiziskai izvākšanai no pilsētas publiskās telpas (privātajā telpā tie arī nekad nav laisti iekšā). Lietu loģiskā kārtība darbojas šādi: pirmkārt, bezpajumtnieku ierastās darbības (tādas kā gulēšana, dabisko vajadzību kārtošana, sēdēšana, nīkšana publiskā telpā, dažreiz arī ubagošana) “izsisto logu” vārdā tiek padarītas par kriminālām; otrkārt, tā kā bezpajumtniekiem, dzīvojot savas ikdienas dzīves, nākas pārkāpt likumus, viņi tiek padarīti par noziedzniekiem (arī vēl pirms paša nozieguma izdarīšanas). Un drīz vien sabiedrība ar valdību priekšgalā vienojas, ka problēma, kas “guļ uz ietves” nav vis sociāla pajumtes problēma, bet gan sabiedriskās kārtības, sabiedrības normu un estētikas problēma. Tādējādi “izsisto logu” teorija kļūst par galveno rīku cīņā pret marginālām sabiedrības grupām, kas, pie tam, nav nemazākā mērā saistīta ar sociālajām problēmām, kāpēc cilvēki nonāk uz ielas. (Mitchell, 2001)

Būti aplami dēvēt kādu pilsētu par postmetropoli (Soja, 2001), kas drīzāk ir tikai teorētisks, koncentrēts iepriekš aprakstīto izpausmju modelis, kas savu īstenošanos dzīvē veic daudz slēptākās, netveramākās, pakāpeniskās, neintensīvās formās. Rīgas piemērā ir skaidri redzams, ka neoliberālās transformācijas ieņem svarīgu vietu, tomēr to reprezentatīvais tēls pārsvarā tiek ieturēts modernisma garā.¹⁶

¹⁶ Šeit jāmin Rīgas attīstības plāna projekts (2004) un sevišķi tā “sabiedriskā apspriešana” un radikālās izmaiņas otrajā variantā, par tīri izrādisko “jebkā” pamatošanu ar “jebko”, bet tas lai paliek uz plānotāju sirdsapziņas un nākamajiem kritiskajiem pētījumiem.

2. Videouzraudzības kameru vieta un nozīme pilsētvidē

Šajā maģistra darba nodaļā iztirzāta videouzraudzības kameru attīstības vēsture, uzraudzības tehnoloģiskie aspekti, atsevišķu uzmanību apakšnodaļās pievēršot vizuālās informācijas vākšanas un uzglabāšanas rašanās nepieciešamībai vēsturiskā griezumā, raksturota pašreizējā situācija un uzraudzības sistēmu nākotnes attīstības perspektīvas digitālo tehnoloģiju laikmetā. Noslēdzošā apakšnodaļā skatītas videouzraudzības kameru kā varas ainavas komponentu vieta mūsdienu pilsētvidē, detalizētāk pievēršot uzmanību pētījumu datu vākšanai un analīzei.

2.1. “Vēsturiskā nepieciešamība” - Videouzraudzības sistēmu attīstības vēsture

Videouzraudzības tehnoloģiskie pirmsākumi ir meklējami fotogrāfijas kā kriminoloģijas rīka ieviešanā. Fotogrāfijas izmantošana kā noziedzības apkarošanas un ierobežošanas rīks ir gandrīz tik pat veca, kā pati fotogrāfija. 19.gadsimta 40tajos gados, tikai dekādi vēlāk pēc fotogrāfijas izgudrošanas, tika apzināta fotogrāfijas kā varas īstenošanas rīka nozīme un iespējamā plašā izmantošana noziedzības apkarošanā (drīzāk gan noziedzības apzināšanā un pētīšanā). (Norris, Armstrong, 1999)

19. gadsimta 50tajos gados daudzos Rietumeiropas cietumos tika veikta sistemātiska ieslodzīto noziedznieku fotografēšana un cietumu kartotēkas tika papildinātas ar nozīmīgu vizuālo materiālu, kas bija nozīmīgs solis frenoloģijas¹⁷ kā kriminālistikas apakšnozares nostiprināšanai. Savāktās informācijas (fotogrāfijas un citi personas dati) kalpoja, lai novērstu, vai drīzāk apzinātu, recidīvus un pētītu noziedznieku uzvedību. Tomēr šī sistēma darbojās ļoti vāji, jo savāktā informācija bija fragmentēta atsevišķās kartotēkās, bieži vien nebija pilnīga vai pārklājās – izteikti trūka centralizācijas, kas liegtu vienam un tam pašam indivīdam atšķirīgās teritorijās veikt noziegumus un tikt sodītam zem atšķirīgiem vārdiem, kā arī nesaņemt pienākošos recidīvistu papildsodu. Nebija arī attīstījušās tehnoloģijas fotogrāfiju pārnesei uz iespieddarbiem, kas tika veikta ar gravīru starpniecību, tādējādi zaudējot fotogrāfijas ceļā iegūto augsto izšķirtspēju. (Norris, Armstrong, 1999) Tomēr, pēc maģistra darba autora domām, svarīgākā un uz mūsdienu videouzraudzības sistēmām vistiešāk attiecināmā bija frenoloģijas attīstība un iegūtie secinājumi. Lai arī mūsdienās šī kriminoloģijas apakšnozare oficiāli ir atzīta par nepamatotu, tomēr visnotaļ dīvaini liekas, tās “atklājumu” izmantošana mūsdienu

¹⁷ Frenoloģija ir zinātne par cilvēka galvaskausa morfometrijas sakarībām ar iznīdīva uzvedību, tai skaitā arī kriminālu uzvedību. Mūsdienās aktuāla kā biometrijas apakšnozare, kas zaudējusi ciešu saistību ar personas uzvedību.

videouzraudzības sistēmās. Šai apstākļu sakritībai tiks pievērstā detalizētāka vērība nākamajās darba apakšnodaļās.

Desmit gadu laikā kopš fotogrāfija tika ieviesta kriminoloģijā, tikai Parīzē vien tika iegūti 100 000 noziedznieku foto uzņēmumi. Šis skaitlis bija astronomisks, un tas praktiski izslēdza iespēju atrast kādu konkrētu personu, piemēram, noziedznieku, kas centās slēpties arsvēša vārda, tādējādi fotogrāfijas izmantošana kriminālistikā šķita pilnībā nolemta tikko aizsākusies. Tomēr savienojumā ar biometriskiem galvaskausa datiem, tika izstrādāta binārā meklēšanas sistēma un fotogrāfijas vieta kriminālistikā tika noturēta, par spīti salīdzinoši nelielajai iespējai operēt vizuālās kartotēkas ietvaros. Līdz 19.gadsimta beigām fotogrāfijas un galvaskausa biometrijas, kā arī jau nostabilizējušos pirkstu nospiedumu atpazīšanas sistēmu (kas 20.gadsimta sākumā izkonkurēja biometriju) sintēze tika ieviesta Francijā, Lielbritānijā, ASV, Šveicē, Beļģijā un Krievijā, kā arī lielā daļā Latīņamerikas un Francijas aizjūras koloniju. (Norris, Armstrong, 1999)

Šie agrīnie fotogrāfijas izmantošanas gadījumi sniedz fotogrāfijai kā noziedzības atpazīšanas rīkam priekšrocības. Tās potenciāls noziedznieku iebiedēšanā un nozieguma nepieļaušanā vēl tikai tiks atklāts. Vizuāla attēla iespēja konformisma ieaudzinašanā sabiedrībā vēl nebija iespējama tehnoloģiski neatrisināmu šķēršļu dēļ. Fuko iztīrātais, Bentama radītais cietuma modelis balstījās uz tiešu un nepastarpinātu indivīdu uzraudzīšanu – fotokamera spēja tikai fiksēt īslaicīgu uzraugāmā attēlu, kas tika fiksēts uz filmas, kurai bija nepieciešama noteikta ķīmiska apstrāde un attēla izgatavošanas tehnoloģija; nebija iespējama rutinizēta novērošana. Tā tika sasniegta tikai 20.gadsimta 30tajos gados, kad sadzīvē tika ieviesta televīzija, kas ļāva noteiktas vietas pakļaut nepārtrauktai novērošanai. Tomēr šāda veida uzraudzība bija visai aprobežota – joprojām bija nepieciešamība filmu attīstīt, kas bija laikietilpīgs un dārgs process. (Norris, Armstrong, 1999)

Tikai pagājušā gadsimta 60tajos gados līdz ar video ieraksta (VCR – Video Casette Recorder, angļu val.) attīstību, kas ļāva bez ķīmiska procesa starpniecības iegūt lētu un kvalitatīvu attēlu, 130 gadus pēc fotogrāfijas dzimšanas, var sākt runāt par vizuālās uzraudzības sistēmu panoptiskā potenciāla iedzīvināšanu. Tajā laikā bija iespējams visus ierakstītos attēlus centralizēti apstrādāt vienā institūcijā, kas arī sāka nodarboties ar šo ierakstu arhivēšanu. (Norris, Armstrong, 1999)

Kā atzīmē Paulu Virilio, (1994) cilvēka vizuālā modrības ir nesalīdzinoši zemāka par kameras iespējām – kamera nemirkšķina, neaizmieg, nevar tikt garlaikota un atšķirībā no cilvēka veiktās vizuālās novērošanas, ierakstītos attēlus ir iespējams atkārti noskatīties un pakļaut

visnotaļ objektīvai analīzei.

Tomēr līdzīgi kā fotogrāfijas ieviešanas laikā, videoieraksts saskārās ar līdzīgām problēmām, proti, lai arī video kasete kā ieraksta nesējs bija ļoti efektīvs, tomēr tās iespējas automātiskā uzraugāmo klasifikācijā, salīdzināšanā un identifikācijā bija visnotaļ vājas. Iedomājoties situāciju, kad ir jāuzzina, vai kāda konkrēta persona atradās pilsētā kādā noteiktā laika posmā, pastāvošās videouzraudzības sistēmas bija ierobežotas izmantošanā. Gadījumā, ja sistēma tika uzraugu nepārtraukti uzraudzīta, pastāv iespēja, ka kāds no novērotājiem tika pamanījis šo personu, pat ņemot vērā, ka ir nepieciešama jau eksistējoša šīs personas fotogrāfija. Citādā gadījumā, kad vienīgais informācijas avots, uz kā balstīties, ir video ieraksti – konkrētās personas atpazīšana un atbildēšana uz izvirzītajiem jautājumiem var būt ļoti ilgstošs process – katrs ieraksts būtu jāpārbauda kadrs pēc kadra. (Norris, Armstrong, 1999)

Līdz ar ieraksta digitalizācijas iespēju attīstību, personas identifikācijas, klasifikācijas un salīdzināšanas process sāk virzīties 150 gadu ilgās problēmas atrisināšanas virzienā. Jau tagad vizuālās analīzes process, ko veic dators, ļauj ļoti precīzi atpazīt, klasificēt un salīdzināt transportlīdzekļu reģistrācijas numuru zīmes. Analīzes principi ir palikuši nemainīgi – mērīšana, salīdzināšana, indeksēšana un klasifikācija, mainījies ir tikai ātrums – gan datu apstrādes, gan cilvēku pārvietošanās, protams, jāpiemin arī uzkrāto datu milzīgais apjoms. Šeit arī atkal identificējamās biometrisku datu esamības priekšrocības – paralēli videouzraudzības sistēmu tehnoloģiskai attīstībai jāuztur arī atjaunota biometrisku datu (daudz plašākā nozīmē kā tikai galvaskausa izmēru mērījumi, biometrija mūsdienās pat operē ar tādiem datiem, kā gaitu un žestikulāciju) datu bāze. (Norris, Armstrong, 1999)

Jāatzīmē, ka uzraudzība ir tikai varas forma, kas tiek izmantota kontroles nodrošināšanai, un videouzraudzības sistēmas ir tikai tehnoloģisks rīks. Līdzīgi kā citas varas īstenošanas formas, arī uzraudzība izpaužas sociālās rīcībās, kuras veido instucionalizētas formas. Lai arī tehnoloģiskā attīstība ir visnotaļ noteicoša, tomēr tās skatīšana ārpus mūsdienu sociālajiem, ekonomiskajiem un politiskajiem trendiem būtu visnotaļ virspusēja, un panoptiskās sistēmas ieviešanas fiksēšana nebūtu akadēmiski pamatota.

2.2. Kameras kā varas ainavas komponente: datu vākšana un analīze

Pēc Fuko (2000) vārdiem, panoptikuma galvenais efekts ir novest ieslodzīto pastāvīgā un apzinātā redzamībā, kas nodrošinātu varas automātisku funkcionēšanu. Uzsvērtā redzamības nozīme ir visskaidrākais un biežāk atpazītais panoptisma princips. Spēja redzēt citus nodrošina pamatbāzi zināšanu uzkrāšanai, kontroles pār citiem nodrošināšanai. Pilsētvidē absolūto redzamību pamato prasības pēc absolūtās drošības, tā kalpo arī kā garantijai tai. Gan panoptikumā, gan arī jebkurā citā uzraudzības telpā sociālais kontakts tiek noreducēts uz vizuālo. (Koskela, 2003)

Tomēr, ņemot vērā uzraudzības mehānismu asimetriju – panoptikumā ieslodzītais ir tik pat redzams, kā uzraudzības mehānisms un simbols – centrālais uzraugu tornis. (Fuko, 2003) Videouzraudzības kameras ir spilgts piemērs un simbols vienpusējai redzamībai, pilsētvides iemītniekiem ir nepārtraukti jāstopas ar šiem disciplinārās varas simboliem, kas parasti ir izvietoti labi redzamās vietās, pastāvīgi atgādinot par permanento redzamību. Pat gadījumos, kad pašas kameras nav redzamas, to esamību atgādina uzraksts “Jūsu drošībai tiek veikta video novērošana”. (Marx, 2002)

Tāpat kā pilsētvidē telpas var dalīt publiskajās un daļēji publiskajās (piekļuve ir ierobežota), var dalīt arī uzraudzītās un neuzraudzītās telpās (ar to saprotot, vai vieta tiek uzraudzīta ar novērošanas kameru). Somu ģeogrāfe Hille Koskela (2003) pēc šīs kategorizācijas veido šādu telpu dalījumu. (1.tabula)

	publiskās telpas	daļēji publiskās telpas
uzraudzītās	ielas laukumi tirgi gājeju ielas	iepirkšanās centri veikali stacijas, ostas sabiedriskais transports bankas, slimnīcas bibliotēkas, baznīcas skolas
neuzraudzītās	lielākā daļa pilsētas parku un mežu	atsevišķi mazie veikali, atsevišķas baznīcas un skolas

1.tabula. Pilsētvides sadalījums. (pēc Koskela, 2003)

1.tabula skaidri parāda, ka uzraudzītas ir pilsētvides telpas ar vislielāko cilvēku daudzumu un augstāku aktivitāšu līmeni kā neuzraudzītās pilsētas daļas. Sabiedrības lielākā sadzīves un publiskā dzīves daļa rit tieši uzraudzītajās teritorijās un telpās, tas nozīmē, ka indivīdi tiek pakļauti gandrīz nepārtrauktai uzraudzībai.

Tādējādi cilvēku dzīve mūsdienu lielpilsētas vidē rit nepārtrauktā redzamībā, un *vice versa* – cilvēki nepārtraukti redz redzamības simbolus. Tomēr, ņemot vērā jau iepriekš iztirzāto panoptisma principu īstenotās varas dabu, proti, tās iedzīvināšanu, normalizāciju – šie varas simboli (t.i. kameras) praktiski nekad netiek tieši ņemtas vērā¹⁸ – tāpat kā uzraudzības tornis ideālā cietumā, tas vienmēr tur ir, tas ir atsvešināts no ieslodzītā būtības, visa uzvedība ir pakārtota tam, notiek tā redzamībā.

Datu vākšana un analīze

Teorētiska pētījuma ietvaros būtu pietiekami balstīties uz kameru visuresības apgalvojumu, tomēr, veicot pat nelielus apsekojumus, var pārliecināties par šī apgalvojuma neprecizitāti, nepietiekamību darba praktiskās daļas veikšanai, kam būtu nepieciešami visnotaļ precīzi dati par kameru atrašanās vietu, kā arī svarīgi kameru tipi. Šādus datus ir iespējams iegūt vien veicot tiešu apsekošanu. Kameru atrašanās vietu kartēšana ir viens no nozīmīgākajiem pētījuma uzdevumiem. Tā veikšana ir cieši saistīta ar apvidus apsekošanu, kas sevī iekļauj virkni komplicētu, pakārtotu darbību: maršruta plānošanu, kameru rekogniscēšanu, atrašanās vietas fiksēšanu un citus savstarpēji komplementārus uzdevumus.

Lauka apsekojumu konkrētā uzdevuma izpildei veido vairāki posmi: apsekojamās teritorijas noteikšana un apzināšana, apsekošanas pamatnes izstrāde, apsekošanas kārtības un maršrutu izstrāde, videouzraudzības kameru rekogniscēšanu un atrašanās vietu fiksēšanu, kā arī pēcapsekošanas datu apkopošanu un ievadīšanu ĢIS vidē tālākai iegūto datu analīzei un rezultātu apstrādei.

Apsekojamās teritorijas robežu noteikšanu noteica vairāki faktori – pirmkārt, pirmspētījuma virspusēja iepazīšanās ar videouzraudzības sistēmu esamību, blīvumu, koncentrācijas dažādību, kas tika veikta izmantojot nedokumentētu brīvo klīšanu salīdzinoši ilgā laika posmā, kas ļāva nodalīt aptuvenu areālu, kur videouzraudzības sistēmas ir pietiekošā blīvumā, kur to esamība ir vairāk vai mazāk sistemātiska un savstarpēji telpiski saistīta. Otrkārt,

¹⁸ Apgalvojums nav dokumentāri pamatots, tomēr, pēc darba autora domām, tas ir visnotaļ precīzs, ņemot vērā grūtības ar kurām nācās saskarties visa maģistra studiju ietvaros izstrādājot šo tematu, diskutējot ar pasniedzējiem un studentiem.

lai arī pētījums attiecināms uz visu Rīgas teritoriju, tomēr praktiskai studijai ir nepieciešama mazāka teritorija, kas būtu pietiekami liela, lai atspoguļotu tendences pētītajā pilsētvidē, un pietiekami maza, lai neciestu pētījuma kvalitāte un nezustu nepieciešamā precizitāte. Jāatzīmē, ka detalizētāk vietas studijas robežas tika precizētas jau detalizētākas apsekošanas laikā.

Nākamais posms datu vākšanas darbību ķēdē bija apsekošanas pamatnes izstrāde. Par pamatu tika ņemti LU ĢZZF pieejamā Rīgas pilsētas digitālās datu bāzes dati, uz kuru pamatnes tika izveidota studējamās teritorijas un pieguļošās apkārtnes digitālā karte un veikta tās optimizēšana izdrukām mērogā 1:2500, kas ļautu manuāli pietiekami precīzi (t.i. nodrošinot pētījumam nepieciešamo precizitāti) fiksēt videouzraudzības kameru atrašanās vietu. Digitālās kartes izveide tika veikta datorprogrammā ArcView3.2, digitālās kartes optimizācija un izdruku sagatavošana tika veikta datorprogrammā Adobe Illustrator 10 izmantojot papildmoduli MapPublisher 4, kas ļauj ģeorientētas datu bāzes datus ērti apstrādāt vektorgrafikas vidē. Apsekojamās teritorijas izdrukas tika veiktas A4 (297X210mm) formātā izmantojot 5% pārklājumu abās dimensijās, tādējādi padarot ērtāku un precīzāku apsekošanas datu fiksāciju. Izdrukas veiktas melnbaltā salikumā, izmantojot tikai nepieciešamākos datu bāzes elementus (ielas, gājēju ceļus un ietves, ēkas, ūdeņus).

Apsekošanas kārtība un maršrutu izstrāde tika veikta kamerālos apstākļos, par pamatu ņemot autora izstrādāto bakalaura darbu par ģeotelpiskās rekognoscēšanas metodēm (Vinogradovs, 2002), adaptējot tajā izstrādāto metodoloģiju detalizētākam mērogam un videouzraudzības kameru fiksēšanas specifikai, kas sevī ietver virkni secīgu detaļu. Lai pietiekami precīzi fiksētu video kameras pilsētvidē, ir nepieciešams konkrēto maršruta posmu veikt vismaz divas reizes – noejot to pa ielas abām pusēm pretējos kustības virzienos. Pie maršruta izstrādes tika ņemta vērā apsekošanas optimizācija, t.i. pēc iespējas lielākas teritorijas apsekošana īsākā laika posmā, nezaudējot apsekojuma kvalitāti. Bieži vien maršruta plānošanas ietvaros tika ievērots tā dēvētais “labā pagrieziena” princips. Kamerāli izstrādāts maršruts ļauj ievērot secīgumu, nepalaist garām kādu neapsekotu vietu un ietaupīt laiku un noieto ceļu.

Veicot videouzraudzības kameru atrašanās vietu fiksēšanu, ir ļoti lietderīgi apzināt kartējamo objektu veidus, tipu un iespējamo vai parasto novietojumu, kā arī izstrādāt individuālu, pētījumam nepieciešamo videouzraudzības kameru kategorizāciju.

Pārsvārā videouzraudzības veikšanai tiek izmantos trīs paaudžu videokameras. Pirmās paaudzes videokameras ir fiksētas pozīcijas, tām nav palielināšanas iespēju, ir viegli saskatāmi savienojuma kabeļi – iegūtais attēls ir melnbalts video, kas parasti tiek fiksēts magnētiskajā lentā vai mūsdienās pārsvārā digitizēts un saglabāts datora atmiņā. Savas specifikas dēļ parasti atrodas

teju vai tiešā kontaktā ar novērojamo objektu, teritoriju – ieejas durvīm, ēkas sienu u.c. Otrās paaudzes kameras ir tā sauktās šarnīrsavienojuma kameras, kam ir 360° redzamība horizontālā plaknē un 90° redzamība vertikālā plaknē, līdz pat 20X attēla palielināšanas iespēja.

Kameru vada operators. Datu pārraides kabeļus praktiski nekad neredz. Pārsvarā ir digitāla datu fiksēšanas sistēma. Palielinājuma

iespēju dēļ var atrasties dažādās vietās. Trešā paaudzes video kameras ārēji atgādina pirmās paaudzes kameras, vizuālas atšķirības ir vērojamas datu pārraides kabeļu neesamībā (tie ir vai nu iebūvēti stiprinājuma korpusā aizsardzības dēļ vai arī kamera ir aprīkota ar bezvada datu pārraides sistēmu). Iespējama arī kustības un fokusa brīvība, palielinājums var sasniegt 50X. Digitāla datu pārraide. Vidēji 25% no visām kamerām ir tukšas čaulas, t.i. tās neveic video ierakstu, bet ir tikai kā simbols. Bez tam pilsētvidē ir arī bankomātos iebūvētas kameras, bet to redzamības lauks ir ierobežots un cieši saistīts ar bankomāta drošību, un arī durvju zvanu kameras, kas neveic attēla saglabāšanu. (New York Surveillance Camera Players)

Pētījuma ietvaros svarīgi ir fiksēt kameru rotācijas iespējas, tādējādi, kaut vai daļēji, apzinot to iespējamo redzamības lauku. Bez tam svarīgi ir noteikt kameru piederību. Tā veikšanai tika izveidota šāda klasifikācija: privātās, valsts lokālās, kārtības policijas, satiksmes. To atšķiršana praktiski veicama novērtējot, ko tās novēro. Pirmās parasti tiek instalētas konkrētu objektu un tiem pieguļošo teritoriju uzraudzībai, otrās novēro plašākas teritorijas, ir mobilas un mērķētas parasti uz ļaunu koncentrācijas vietām, trešās novēro satiksmes intensitāti, drošību – parasti mērķētas uz krustojumiem vai svarīgām pilsētas ielu maģistrālēm.

Sākotnēji bija plānots videouzraudzības kameru atrašanās vietu fiksēšanu veikt ar GPS palīdzību, kas ļautu tiešu pārnesi GIS vidē, izvairoties no darbietilpīgā iegūto rezultātu digitizēšanas procesa. Tomēr eksperimentālā kārtā atklājās pieejamās GPS sistēmas relatīvā neprecizitāte pilsētvidē, it sevišķi apstākļos, kad kameras atrodas nepieejamās vietās. Relatīvā atrašanās vietu fiksēšana izrādījās daudz efektīvāka, jo ļauj fiksēt kameras arī nepieejamās vietās, lokalizējot to atrašanās vietu pietiekami precīzi, balstoties uz kartogrāfiskajā pamatnē

2.1 attēls. Otrās paaudzes uzraudzības videokamera, izvietota uz Vanšu tilta un izmantota Prezidentes pils drošības nodrošināšanai.

iestrādātajiem datiem (ēkas, ielas, ietves). Bez tam GPS izmantošana izraisīja pretreakciju un aizdomas no uzraugu (to, kas vēro kameru uztvertos attēlus) puses un noveda pie nevajadzīgas konfrontācijas ar varas iestādēm.

Pēcapsekošanas datu apkopošanas process sevī ietver apsekojumā iegūto datu precizitātes pārbaudi, proti, pārliedzināšanās, vai plānotais maršruts veikts korekti un izdruku pārklājumu zonu pārbaudīšana, novēršot iespējamo datu dublēšanos.

Iegūtie dati tika ievadīti ģeorientētā digitālā vidē izmantojot datorprogrammu ArcView3.2. Paralēli atrašanās vietas fiksēšanai tika veidota arī atribūtu tabula, kurā atainojās nepieciešamā kameru klasifikācija (piederība, redzesloka fiksēšanas stāvoklis), kas ļautu vēlāku iegūto datu analīzi un vizuālu interpretāciju veidojot rezultātu atspoguļojuma kartes.

Iegūto datu analīze.

Iegūto datu analīze sākotnēji tika plānota ĢIS vidē, izmantojot telpiskās analīzes rīkus, kas ļautu aprēķināt un apzināt kameru ietekmes zonas. Tomēr līdzīgi kā GPS izmantošana nedeva vēlamus rezultātus, tā arī digitālie telpiskās analīzes rīki izrādījās ne pārāk ērti un noderīgi paredzamo mērķu sasniegšanai. Pētāmā varas ainava nebūt nav vienīgi fiziskas dabas diskurss, tai piemīt mentālas un it sevišķi sociāli interaktīvas dabas iezīmes. Tā ir fiksēta telpā ar tādu kā enkuru palīdzību (šajā gadījumā tās ir videouzraudzības kameras), kurus mēs varam fiksēt ĢIS izmantojamā koordinātu plaknē¹⁹. Praksē pierādījās manuālas pieejas priekšrocības, kas katru situāciju skata kā unikālu, nelieto vispārīnājumus, tādējādi izvairoties no iespējamām kļūdām. Manuālas pieejas izvēles labā jāmin arī fakts, kas atklājās pēc lauku apsekošanas veikšanas, proti, videouzraudzības kameru milzīgais daudzums, kā arī kameru tehnoloģiskās atšķirības un iespējamais neīstums. Kameras darba kontekstā ir pārsvarā kā simbols, kā semiotiska varas matrice mūsdienu pilsētvidē. Uzstādīt ĢIS programmatūrai semiotiskas analīzes pamatus nav autora apzināto iespēju robežās.

Balstoties uz lauku apsekojumā iegūtajiem datiem, tika izveidots izvairīšanās maršrutēšanas mehānisms, kura teorētiskā nozīme aprakstīta 4.nodaļā. Sadarbībā ar RTU doktorantūras studentu Jāni Januševski tika veikta ģeorientēto datu pārnese interaktīvā vidē, kas ļautu izveidot internetā bāzētu, atvērto izvairīšanās maršrutēšanas sistēmu, kurā būtu pieejama Rīgas digitālās kartes pamatne un telpiski fiksētas videonovērošanas kameras un lietotājs varēs izstrādāt izvairīšanās maršrutu Rīgas pilsētā starp diviem viņa definētiem punktiem, proti, sistēma izstrādās īsāko maršrutu, lai kājāmgājējs neieklātu kameru redzamības lokā.

¹⁹ ĢIS bieži tiek kritizēts postmodernisma studiju ietvaros kā bināro kodējumu rāmis jeb režģis, kas pētījumu nevar ievirzīt citā gultnē, kas neatbilstu šai dihotomijai. (Soja, 2001)

Projekta ietvaros tika izpētīta Web bāzētas ģeogrāfiskās sistēmu tehnoloģijas un izstrādātas interaktīvas Web tehnoloģijās sakņota Rīgas ielu un videonovērošanas kameru karte. Izstrādātā sistēma atspoguļo un apstrādā Rīgas ielu karti un šajā kartē atliktus punktus (kameru un maršruta sākuma un beigu punktus). Lietotājam ir iespējams aplūkot kartē attēloto ielu un punktu datus tiešsaistes režīmā, lietojot interneta pārlūkprogrammu. Sistēmā tiek pieņemts, ka ielu dati ir fiksēti, bet tā nodrošina dinamisku punktu datu pievienošanu un modificēšanu. Izstrādātā sistēma tika realizēta izmantojot SVG, DOM, JavaScript, HTML, PHP, MySQL tehnoloģijas. Datu konvertēšanai un apstrādei tika izmantotas Borland Delphi, MS Access izstrādes vides. Sistēmas ierobežojumi: sākotnējais ielu kartes datu formāts ir ESRI SHP (nepieciešams papildus izstrādāt pielikumu datu konvertēšanai), sākotnējais kartes datu apjoms ir ļoti liels (papildus jāizstrādā pielikumu, kas ļauj izgūt un optimizēt nepieciešamo datu apakškopu), jāizmanto populāras tehnoloģijas Php, Mysql, Apache. (Januševskis, 2005)

3. Video uzraudzības telpiskie pamataspekti Rīgā

Nodaļā aplūkoti video uzraudzības telpiskie pamataspekti Rīgā – iztirzājot situāciju video uzraudzības jomā pilsētā un izanalizējot studijas gaitā iegūtos rezultātus pilsētas centrā. Apakšnodaļās detalizētāk pievēršot uzmanību likumdošanas aktiem, kas attiecas uz video uzraudzību, cilvēktiesībām, personas datu aizsardzību un pieejamību; kā arī iztirzāts video uzraudzības telpiskais sadalījums, izplatība un ietekmes studijas teritorijā, telpiskas modelēšanas un maršrutēšanas piemēros.

3.1. Video uzraudzības īstenošana Rīgā

Video uzraudzības galvenie principi ir (ir saistīti ar) novērošana, izsekošana, iejaukšanās veikšana jeb korekcija. Šo principu īstenošanas svarīga sastāvdaļa ir publiskās telpas uzraudzība ar video kamerām. Svarīga ir arī novērošanas, uzraudzības sajūtas radīšana izmantojot pilsētvides plānošanu, kas sevī ietver arī tādu uzraudzības sabiedrības pilsētainavas elementu kā video novērošanas kameru izvietojumu ainavā, šī principa īstenošanai tiek izmantotas arī video kameru mulāžas, t.s. neīstās kameras.

Leģitīmi šo sabiedrības uzraudzības veikšanu pamato Latvijas Republikas likumdošana, municipalitātes sabiedriskās kārtības noteikumi: Rīgas gadījumā – Rīgas Domes saistošie noteikumi, kurus pieņem pilsētas domes deputāti un apstiprina domes priekšsēdētājs.

Pētījuma ietvaros pirmo reizi ar video uzraudzības principu īstenošanu pētījuma autors saskārās Rīgas Attīstības plāna projekta 2006. – 2018.gadam (Rīgas Dome, 2004) izpētes ietvaros, kur video novērošanas sistēmas attīstība tiek lietota gan sabiedrības kārtības uzlabošanai un noziedzības samazināšanai, gan satiksmes sistēmas uzlabošanai. Rīgas ilgtermiņa attīstības stratēģijā (Rīgas Dome, 2005) ir teikts, ka pašvaldības uzdevums ir veikt profilaktiskos pasākumus sabiedrības drošības nodrošināšanai pilsētā, koncentrējot uzmanību uz mācību iestāžu un sabiedrisko pasākumu drošību. Videonovērošanas sistēmas izveide ir būtisks noziedzības profilakses priekšnoteikums. Kā svarīgs pilsētas ilgtermiņa attīstības stratēģijas uzdevums ir izveidot Rīgas pilsētas videonovērošanas sistēmu un saistīt to ar citām pašvaldības un valsts iestāžu realizētajām aktivitātēm noziedzības profilaksē. (Rīgas Dome, 2005). Jāatzīmē, ka visnotaļ interesanta šķiet Rīgas attīstības plānotāju vispārīnāti seklā attieksme pret noziedzības profilaksi pilsētā, kas, pirmkārt, ir stipri apšaubāma kā profilaktisks pasākums noziedzības samazināšanai²⁰ un, otrkārt, tā nebalstās nekādos praktiskos pētījumos, tādējādi izklausās pēc nepamatota olitiska pasūtījuma.

²⁰ Detālāku izklāstu skatīt 4.nodaļā.

Sīkākas iepazīšanās laikā ar Rīgas Domes attīstības plānotāju rīcības pamatojumu²¹, neviļus atklājās iepriekš izteiktā apgalvojuma tuvums īstenībai – RDPAD rīcība pamatojas Rīgas Domes Drošības un kārtības jautājumu komitejas norādēs un ieteikumos.

Rīgas Domes Drošības un kārtības jautājumu komiteja ir atbildīga par konkrētu projektu virzīšanu apstiprināšanai pilsētas domē. Pēc Rīgas Domes Drošības un kārtības jautājumu komitejas vecākās referentes Sarmītes Bukas vārdiem²², komiteja veic tikai leģitīma ierosinātāja

3.1 attēls. Videouzraudzības kameras ĀM apsardzes nodrošināšanai

funkciju, iniciatīva nāk no Rīgas pašvaldības policijas.

Rīgas pašvaldības policijā darba autors tika informēts par to, ka par videonovērošanas veikšanu pilsētā ir atbildīgs Rīgas pašvaldības policijas apsardzes dienests un tā pakļautībā 2005.gada februārī izveidotais Video novērošanas centrs. Tiekoties ar Rīgas pašvaldības policijas apsardzes dienesta priekšnieku Māri Džeriņu tika noskaidrots²³, ka galvenais iemesls šādas sabiedrības uzraudzības sistēmas ieviešanai pilsētā ir ES un citu Rietumvalstu pieredze, kā arī aktuālākie ieteikumi mūsdienu “terorisma” apkarošanā, kas gan nav dokumentēti. To, vai tieši Apsardzes dienesta priekšnieks ir atbildīgā persona videouzraudzības sistēmas izveidē darba autors apšaubā.

Video novērošanas centrs tika dibināts 2005.gada februārī, un kopš tā laika veic videonovērošanu vairākās pilsētas publiskās telpās (Līvu laukums, Rātslaukums, Brīvības pieminekļa apkārtnē, Stacijas laukums u.c. atsevišķas vietas pilsētas centrā). Kameru daudzums, konkrēta atrašanās vieta, darbinieku skaits un dzimumstruktūra netiek izpausts. Tomēr lauku apsekojuma rezultātā visai droši tika apzinātas Video novērošanas centra izvietotās kameras un daļēji apzināts to ietekmes areāls²⁴. Paralēli ar statistiskākas (bez operatoru) sistēmas palīdzību tiek novērotas atsevišķas skolas un to apkārtnē.

Kā nākamā struktūra video uzraudzības principu

²¹ Nedokumentēta saruna ar RDPAD darbinieku A.Kublačovu, 2005.gada 21.novembrī.

²² Nedokumentēta saruna ar Rīgas Domes Drošības un kārtības jautājumu komitejas vecāko referenti Sarmīti Buku, 2006.gada 23.martā.

²³ Nedokumentēta saruna ar Rīgas Domes Pašvaldības Policijas Apsardzes dienesta priekšnieku Māri Džeriņu 2006.gada 31.martā.

²⁴ Detalizētāku izklāstu skatīt 3.2 apakšnodaļā.

Īstenošanā Rīgā ir atsevišķu valstisku struktūru un iestāžu drošības dienestu kompetencē. Apvidus apsekošanas rezultātā tika noskaidrots, ka ietekmīgākie (kameru daudzums un tehniskā novitāte, uzraudzītas teritorijas lielums) ir Saeimas un Valsts prezidenta drošības dienests (vairāk kā desmit videokameras pie Rīgas pils un apmēram tāds pats skaits pie Latvijas Republikas Saeimas), kas ir atsevišķa Nacionālo bruņoto militāra struktūrvienība un veic valsts prezidenta, Saeimas deputātu, prezidenta rezidenču un Saeimas objektu apsardzi. Šīs struktūrvienības videouzraudzības sistēmas nav saistītas ar Rīgas Domes Apsardzes dienesta Video novērošanas centra videouzraudzības sistēmām, tās strādā autonomi un primāri pilda tai izvirzītos uzdevumus, ar sabiedriskās kārtības uzraudzību un noziedzības “profilaksi” nodarbojas tikai pastarpināti, tiešu uzdevumu pildīšanas kontekstā.

3.2 attēls. Videouzraudzības kameras Jēkaba un Kazarmu ielu krustojumā.

Atsevišķi jāmin Ministru kabineta un atsevišķu ministriju apsardzes dienestu veiktā videouzraudzība – vispilnīgākā videonovērošanas sistēma lauku apsekojuma rezultātā konstatēta Aizsardzības ministrijai un Ministru kabinetam. Šīs struktūrvienības videouzraudzības sistēmas nav saistītas ar Rīgas Domes Apsardzes dienesta Video novērošanas centra un Saeimas un Valsts prezidenta drošības dienesta videouzraudzības sistēmām, tās strādā autonomi un primāri pilda tai izvirzītos uzdevumus.

Sevišķi spēcīgs videonovērošanas rīku klāsts ir novērojams ārvalstu vēstniecībām – visaugstākais ne/drošības līmenis ir ASV, Krievijas un Lielbritānijas vēstniecībām. Videonovērošanu šo objektu apkārtņē veic konkrēto vēstniecību apsardzes dienesti, šīs sistēmas nav saistītas ne savstarpēji, ne ar citām videouzraudzības sistēmām.

Valsts policija veic savā jurisdikcijā atrodošos objektu apsardzi, kā arī Valsts policijas apsardzes dienesta apsargājamo objektu un to apkārtnes videouzraudzību.

Rīgas Domes Satiksmes departaments veic satiksmes videonovērošanu ar vairāk kā 35

kamerām, tehniski šo novērošana privātā apsardzes firma "Falck".

Kā atsevišķu un visplašāko videouzraudzības sistēmu turētāju jāmin individuāli (gan juridisko, gan fizisko personu) izveidoto videouzraudzības sistēmu turētājus. To pārraudzībā atrodas lielākais skaits videonovērošanas kameru sistēmas, kas nav nekādā veidā savstarpēji saistītas, tās arī nav saistītas ar citu struktūru izveidotajām videouzraudzības sistēmām. Tās ir tehnoloģiski atšķirīgas, tādējādi arī nekāda iespējama sasaiste vienotā sistēmā praktiski nav iespējama. Šo videouzraudzības sistēmu turētāju kompetencē ir arī lielākais tā saukto videokameru mulāžu, kas nekādā veidā neiekļaujas videouzraudzības sistēmās, tomēr kalpo kā svarīgs šo sistēmu simbolisks papildinājums.

Videouzraudzības sistēmas nav pakļautas jebkādai vienotai leģitīmai kontrolei. Likuma ietvaros video novērošanas kameru sistēmas ir jāreģistrē Datu valsts inspekcijā, tomēr patlaban ir reģistrētas tikai 72 sistēmas visā Latvijas teritorijā (no kurām aptuveni 2/3 atrodas Rīgā). (www.dvi.gov.lv) Datu valsts inspekcijā izstrādes procesā atrodas rekomendācijas videonovērošanas sistēmu izveidei, bet arī pēc to izstrādes tām piemītīs tikai rekomendējošs nevis koriģējošs spēks. Datu valsts inspekcijas ietvaros darbojas kontroles dienests, kas pārrauga arī datu vākšanas likumiskumu.

Galvenais likumdošanas akts, kas attiecināms uz videonovērošanas sistēmām ir "Fizisko personu aizsardzības likums", kura mērķis ir aizsargāt fizisko personu pamattiesības un brīvības, īpaši privātās dzīves neaizskaramību, attiecībā uz fiziskās personas datu apstrādi. Šī likuma 8. pants nosaka, ka iegūstot personas datus no datu subjekta, sistēmas pārzinim ir pienākums sniegt datu subjektam informāciju par sistēmas pārziņa un personas datu operatora nosaukumu un adresi, kā arī par paredzamo personas datu apstrādes mērķi un pamatojumu. Proti, datu subjektam (šajā gadījumā videouzraudzībai pakļautajam indivīdam) ir jābūt informētam par to, ka tiek veikta videonovērošana un kādā veidā un kādam mērķim tiks izmantoti iegūtie dati. Piemēram, ieejot lielveikalā jābūt redzamai informācijai, ka "šajā teritorijā SIA x veic videonovērošanu apmeklētāju drošības nodrošināšanai, un iegūtie dati tiks izmantoti šī uzdevuma veikšanai". Fizisko personu aizsardzības likums tāpat arī nosaka, ka sistēmas pārzinim pēc datu subjekta pieprasījuma ir jāsniedz informācija par iespējamiem personas datu saņēmējiem, un jānodrošina piekļuve datu subjekta personas datiem. Paralēli šajā likumā minētajā tiesībām, datu subjektam ir tiesības iegūt visu informāciju, kas par viņu savākta jebkurā datu apstrādes sistēmā, ja vien šo informāciju izpaust nav aizliegts ar likumu, nacionālās drošības, aizsardzības un krimināltiesību jomā. (www.dvi.gov.lv)

Pēc Rīgas Domes Apsardzes dienesta priekšnieka Māra Džeriņa vārdiem, nofilmētais

materiāls, nav uzskatāms par personas datiem, kamēr nav veikta konkrētā video ierakstā redzamā silueta identificēšana ar noteiktu personu (vārds, uzvārds, personas kods). Datu valsts inspekcijā uzskata citādāk – nofilmētais tēls ir personas dati, jo tas sevī ietver gan ķermeņa fizisko morfometriju, sejas vaibstus, gaitu un pārvietošanās ceļu, kas viennozīmīgi ir personas privātie dati un pret tiem ir attiecināms “Fizisko personu datu aizsardzības likums”.

Vadoties pēc “Fizisko personu datu aizsardzības likuma”, video novērošanas kameras nedrīkst veikt privātpersonas datu fiksēšanu bez personas iepriekšējas piekrišanas, kā arī drīkst veikt videonovērošanu tikai sava īpašuma teritorijā, nevis visā pieguļošajā teritorijā, kas ir publiska teritorija vai arī cits privātīpašums. Citādi ir ar sabiedriskās telpas uzraudzību, ko veic valsts vai pašvaldības drošības struktūras – tām arī būtu jābrīdina par videonovērošanas veikšanu un jānodrošina fiksētās privātās informācijas pieejamība tās īpašniekam. Tomēr drošības struktūras vienmēr likuma neievērošanu var pamatot ar šī likuma 15.pantā ietverto piebildi attiecībā uz datu, kas saistīti ar nacionālās drošības un aizsardzības, kā arī krimināltiesību aizsardzību, tādējādi šo likumu padarot par kārtējo dekorāciju mūsdienu pārstāvju demokrātijas izrādē.

Sabiedrības uzraudzības mehānismu (tai skaitā videouzraudzības sistēmu) konfrontācija ar cilvēktiesībām un personiskajām brīvībām pastāv jau kopš šo pretstatu pastāvēšanas sākuma, un jebkura dialoga nonākšana strupceļā nu jau par klasiku kļuvušā binārā dalījuma “brīvība / drošība” ietvaros ir neizbēgama. Šo pretstatu spēku samēru skatījums neolibērālo transformāciju kontekstā liek atcerēties ASV prezidenta Bendžamina Rūzvelta slaveno teicienu: “Cilvēki, kuri savas drošības vārdā ir gatavi upurēt savu brīvību, nav pelnījuši ne vienu, ne otru!”

3.2. Video uzraudzības kameru sistēma Rīgā

Veicot apvidus apsekošanu tika apkopota informācija par video novērošanas kamerām izpētes teritorijā, izveidojot aptuvenu video novērošanas sistēmu koncentrācijas kodolu Rīgā, un, apzinoties atšķirīgo sabiedrības uzraudzības mehānismu telpisko izplatību pētāmajā teritorijā. Tika izveidots videonovērošanas sistēmu kartogrāfisks modelis, kas kalpo sabiedrības uzraudzības telpisko aspektu apzināšanai Rīgas centra piemērā. Eksperimentālā kārtā tika veikta automātiska maršrutu izveide un analīze, tādējādi atklājot videouzraudzības sistēmu telpiskās ietekmes un iespējamiem ikdienas maršrutiem.

Videouzraudzības tīklojums

Pirmsapsekošanas teritorijas apzināšana un studijas areāla apzināšana notika 2005.gada rudenī. Apvidus apsekošana tika veikta 2006.gada februārī un martā. Nepieciešamo rezultātu iegūšanai tika izmantota maģistra darba 2.nodaļā aprakstītā metodika.

Apvidus apsekošanas laikā izpētes teritorijā tika konstatēta, telpiski fiksētas (kartētas) vairāk kā 800 videonovērošanas kameras. To teritoriālā izplatība nav vienmērīga – ir novērojama to skaita samazināšanās virzienā Vecrīga – pilsētas centrs perifērijā, ir novērojamas atsevišķas augstas koncentrācijas vietas arī ārpus galvenā kodola, bet tie būtu skatāmi kā izņēmumi un rezultātus neietekmē.

Aptuvenā kļūda videonovērošanas kameru skaita novērtējumā lēšama +5-10% robežās. Galvenais tā iemesls ir atsevišķu video uzraudzības sistēmu komponentu slepenais raksturs, proti, maskētās kameras, kas strādā noteiktas videonovērošanas sistēmas ietvaros un tiek izmantotas klaji redzamo kameru drošībai.

Tika fiksētas 10 Video novērošanas centra kameras, kuru atpazīšana notika, pamatojoties uz iegūtajiem aptuvenajiem datiem par to atrašanās vietām (Līvu laukums, Rātslaukums, Brīvības pieminekļa apkārtnē, Stacijas laukums u.c. atsevišķas vietas pilsētas centrā) un uzzinātajiem darbības principiem (individuāla operatora vadība, kas izpaudās kameru kustībā). Šo kameru atrašanās vieta un novērojamā teritorija ir svarīgākā šī pētījuma kontekstā – tieši šīs kameras tikušas izvietotas sabiedrības uzraudzībai vispār, bez konkrēta šaura mērķa, kā tas ir veicot noteiktu objektu apsardzi.

Šīs 10 jaunākās paaudzes kameras ar savu skatu nosedz stacijas laukumu, ietverot Marijas un Merķeļa ielas sākumu un 13.janvāra ielu, Brīvības pieminekļa apkārtni, ietverot Brīvības gatvi, piegulošos Raiņa un Aspazijas bulvāra posmus, Kaļķu ielu, visu Līvu laukumu un Rātslaukumu, Grēcinieku ielu, 11.novembra krastmalu, Saeimas apkārtni – Torņa ielu, Jēkaba

ielu. Tika uzkonstruēta doto kameru redzamības zona. (skatīt 1.pielikumu)

Šīs Video novērošanas centra kameras praktiski pilnībā nosedz ieeju Vecrīgā, izņemot tās D daļu, kurā patlaban tiek veikti intensīvi renovācijas darbi, kurus beidzot, visdrīzāk šī vecpilsētas daļa arī tiks pakļauta video uzraudzībai, paplašinot Video novērošanas centra kameru

3.3 attēls. Video novērošanas centra kameras – Līvu laukumā, Grēcinieku ielā, Līvu laukumā pie Krievu Drāmas teātra, Torņa ielā, uz Hotel de Rome jumta, Līvu laukumā (pulksteņrādītāja virzienā no augšējā kreisā stūra).

sistēmu.

Pēc Video novērošanas centra vadītāja Māra Džeriņa vārdiem²⁵ kameru izvietojanas vietu izvēle ir saistīta ar lielākām cilvēku koncentrācijas vietām, masu pasākumu vietām, tūristu iecienītākajām vietām, kā arī tikusi ņemta vērā ārvalstu pieredze, plānojot videonovērošanas kameru izvietojšanu.

Lai arī šīs kameras nosedz lielu daļu vecpilsētas un pilsētas centra, to pārklājums nav vērtējams kā sevišķi intensīvs, galvenokārt tāpēc, ka tās nav sasaistītas ar citām novērošanas sistēmām, kas varētu sekmēt “balto plankumu” aizdari uzraugamajā teritorijā un intensificēt savu uzdevumu izpildi.

Tāpat arī jāatzīst, ka šīs Video novērošanas centra kameras ir vienīgās īstās uzraudzības sistēmas, jo tās operē speciālists, kas tieši meklē sabiedrības kārtības traucētājus un citas

nekārtības uzraugāmajā teritorijā. Citu drošības struktūru videonovērošanas sistēmas vairāk ir koncentrētas uz novērošanu, kas saistīta ar apsargājamā objekta (vai subjekta) drošību. Protams, ja pie Valsts prezidentes rezidences – Rīgas pils kāds mēģinās nokārtot savas dabiskās vajadzības vai izgulēt dzērumu, tas tiks fiksēts videokamerās un attiecīgas drošības struktūras centīsies novērst šo neatbilstību noteikumiem. Turpretī Video novērošanas centra kameru operatori ir tieši saistīti ar policijas darbības koordinācijas centru un fiksētajam nodarījumam nevilcinoties seko policijas rīcība. Tāpat arī ielas patruļas var koordinēti strādāt, izsekojot un tverot kādu personu.

Kā atsevišķi fortificēti areāli izpētes teritorijā ir minama vēstniecību apkārtnē – it sevišķi tā dēvēto “baiļu nāciju”²⁶ pārstāvniecības. Arī vēstniecību rajons pilsētas klusajā centrā veido vienlaidus novērotu bloku, bet kā jau minēts iepriekš, to videonovērošanas sistēmas nav saistītas.

Ar videonovērošanas iekārtām ir aprīkotas gandrīz visas banku ēkas apsekotajā teritorijā. Atsevišķi varētu izdalīt Latvijas Bankas ēku kompleksu Valdemāra ielas sākumā, kura videonovērošanas sistēma izskatās ļoti iespaidīga (tika konstatētas vairāk kā 14 kameras), bet tajā pašā laikā visai haotiska un novecojusi (visas kameras bija statiskas). Citas bankas parasti tiek rutinizēti (t.i. kameras novietotas iepriekš paredzamās vietās) novērotas, vecpilsētas apkārtņē tās parasti ir 5-8 videonovērošanas kameras, ārpus vecpilsētas 2-5.

Pilsētas centrā esošo lielveikalu un biroja ēku apkārtnes videonovērošana ir līdzīga kā bankām, parasti 2-5 kameras, izvietotas tā, lai pēc iespējas maksimāli nosegtu pieguļošo telpu ar pēc iespējas mazāku kameru skaitu.

Praktiski bez videonovērošanas atstāti pilsētas centra parki – ja vecpilsētai pieguļošie vēl daļēji tiek pakļauti tuvumā esošo kameru redzeslokam, tad perifēriālākie (Vērmanes dārzs, Kronvalda parks, Viesturdārzs) pagaidām vēl netiek novēroti. Ārvalstu prakse rāda, ka tieši pilsētas parki vai vismaz ieejas tajos ir svarīgs uzraudzības kontrolpunkts, tāpēc, pēc darba autora domām, drīz arī Rīgas centra parki tiks pakļauti tik pat intensīvai videouzraudzībai kā vecpilsēta.

Lielāko daļu fiksēto kameru gan skaita, gan pārklājuma ziņā veido privātās, individuālās videonovērošanas sistēmas, ko bieži veido tikai pāris videokameras. To vidū arī sastopams vislielākais skaits mulāžu. Šo kameru telpiskā koncentrācija visaugstāko līmeni sasniedz vecpilsētā un samazinās virzienā uz centra perifēriju – līdz pie apsekojamās teritorijas robežas no vienlaidus pārklājuma pāriet uz retu un individuālu. Parasti ar videonovērošanas sistēmu ir aprīkotas spēļu zāles neatkarīgi no to atrašanās vietas – pēc darba autora domām, līdzīga iemesla dēļ kā atsevišķās fortificētās vēstniecības. Interesants “baltais plankums” ir izveidojies starp

²⁶ ASV, Lielbritānijas, Krievijas Federācijas un Izraēlas valstu vēstniecības. Par “Baiļu nācijām” tās tiek dēvētas savas agresīvās (arī militāri) ārpolitikas un iekšpolitikas dēļ, kuras viens no svarīgākajiem balstiem ir baiļu un nedrošības stāvokļa uzturēšana.

Raiņa bulvāri un Merķeļa ielu posmā no Marijas ielas līdz Inženieru ielai. “Baltais plankums” tas, protams, ir nosacīti, jo liela daļa no teritorijas tiek pakļauta Video novērošanas centra uzraudzībai, tomēr interesants ir fakts, ka nav redzamas lokālās videonovērošanas kameras. Tas būtu skaidrojams ar augstāko mācību iestāžu (LU un LMA) atrašanos šajā apkaimē.

Tāpat praktiski novērošanas kameru nav universālveikala “Centrs” apkaimē, jo tur tiek veikti intensīvi renovācijas darbi, pēc kuru beigšanas, šī teritorija visdrīzāk tiks pakļauta intensīvai videonovērošanai.

3.4 attēls. Video novērošanas centra kamera (augšā pa vidu) un lokālas privātās kameras Brīvības un Raiņa bulvāru krustojumā vietās.

Svarīgi atzīmēt, ka Rīga noteikti izveidosies jauns stipri nocietināts video uzraudzības sistēmu konglomerāts “Arēna Rīga”, Policijas sporta kompleksa un būvējamās Skonto ledus halles apkaimē, ko nosaka augstās drošības prasības Pasaules čempionāta hokejā rīkošanā. Diemžēl, lauka apsekošanas laikā, šajās teritorijās vēl norisinājās intensīvi būvniecības un teritorijas labiekārtošanas darbi, kas liedza veikt nepieciešamos pētījumus šajās

Interesanti atzīmēt, ka praktiski visas pilsētā ierīkotās videonovērošanas sistēmas pārkāpj likumu par fizisko personu datu aizsardzību, bet diemžēl kapitālistiskā sabiedrībā, kur īpašuma tiesības tiek vērtētas augstāk par personas tiesībām, neeksistē nekādi mehānismi likuma prasību īstenošanai.

Lai pierādītu, ka mūsdienu lielpilsētā ir praktiski neiespējami pārvietoties neiekļūstot kameru redzamības lokā, tika izstrādāti desmit visnotaļ sadzīviski maršruti Rīgas centrā, mēģinot simulēt pilsētas iemītnieka, kura sadzīves gaitas saistās ar pilsētas centru, kā arī pilsētas viesu tūristu ierastos maršrutus, izvērtējot cik kameru redzamības zonās tie nonāk. Maršruti izstrādāti, neņemot vērā zināmās kameru atrašanās vietas.

1.maršruts: LU ĢZZF ēka – Centrālā dzelzceļa stacija. Maršruta izvērsums: Alberta iela, Antonijas iela, Kronvalda parks, Raiņa bulvāris, Stacijas laukums. Maršruta veikšanas laikā gājējs nokļūst 35 video novērošanas kameru redzamības zonā.

2.maršruts: Rātslaukums – LU galvenā ēka. Maršruta izvērsums: Rātslaukums, Kaļķu iela, Brīvības piemineklis, LU galvenā ēka. Maršruta veikšanas laikā gājējs nokļūst 17 video novērošanas kameru redzamības zonā.

3.maršruts: Rātslaukums – Matīsa tirgus. Maršruta izvērsums: Rātslaukums, Kaļķu iela, Brīvības bulvāris, Brīvības iela. Maršruta veikšanas laikā gājējs nokļūst 35 video novērošanas kameru redzamības zonā.

4.maršruts: Centrālā dzelzceļa stacija – Rīgas pils. Maršruta izvērsums: Centrālā dzelzceļa stacija, Raiņa bulvāris, Brīvības piemineklis, Torņa iela, Pils laukums. Maršruta veikšanas laikā gājējs nokļūst 30 video novērošanas kameru redzamības zonā.

5.maršruts: Centrālā dzelzceļa stacija – Dailes teātris. Maršruta izvērsums: Centrālā dzelzceļa stacija, Merķeļa iela, Vērmanes dārzs, Tērbatas iela, Blaumaņa iela, Brīvības iela. Maršruta veikšanas laikā gājējs nokļūst 33 video novērošanas kameru redzamības zonā.

6.maršruts: Centrālā dzelzceļa stacija – Rīgas pils. Maršruta izvērsums: Centrālā dzelzceļa stacija, Raiņa bulvāris, Brīvības piemineklis, Torņa iela, Pils laukums. Maršruta veikšanas laikā gājējs nokļūst 30 video novērošanas kameru redzamības zonā.

7.maršruts: Vecā Sv.Ģertrūdes baznīca – Pēterbaznīca. Maršruta izvērsums: Baznīcas iela, Esplanāde, Brīvības bulvāris, Kaļķu iela, Skārņu iela. Maršruta veikšanas laikā gājējs nokļūst 20 video novērošanas kameru redzamības zonā.

8.maršruts: ASV vēstniecība – Lielbritānijas vēstniecība – Krievijas vēstniecība. Maršruta izvērsums: Raiņa bulvāris, Kronvalda parks, Alunāna iela, Pumpura iela, Antonijas iela. Maršruta veikšanas laikā gājējs nokļūst 30 video novērošanas kameru redzamības zonā.

9.maršruts: Pasažieru osta – viesnīca Latvija. Maršruta izvērsums: Miķeļa iela, Kronvalda parks, Valdemāra iela, Esplanāde. Maršruta veikšanas laikā gājējs nokļūst 12 video novērošanas kameru redzamības zonā.

10.maršruts: Bērnu Pasaule – universālveikals “Centrs”. Maršruta izvērsums: Barona

iela, Audēju iela. Maršruta veikšanas laikā gājējs nokļūst 20 video novērošanas kameru redzamības zonā.

Visi šie izstrādātie maršruti liecina, ka mūsdienu lielpilsētā ir neiespējami pārvietoties, neiekļūstot video novērošanas kameru uzraudzības laukā, pat vēl vairāk – veicot šos maršrutus gājējs praktiski vienmēr ir kādas kameras redzamības zonā. Atšķiras vienīgi 9.maršruts, kura lielākā daļa tiek veikta caur pilsētas parkiem un apstādījumiem, kur pagaidām vēl netiek veikta video novērošana.

Izmantojot pagājušā gadsimta 20tajos gados dadaistu un sireālistu mākslinieku izveidoto un 40 gadus vēlāk situacionistu attīstīto brīvās klīšanas metodi kā pilsētvides izpētes tehniku, tika veikts vienas stundas brīvais gājiens pa vecpilsētu, imitējot iespējamo tūristu maršrutu trajektoriju. Maršruts aizsākās 11.novembra krastmalā pie krustojuma ar Poļu gāti, kur bieži vien iesākas tūristu ceļš pa vecpilsētu, jo tur ir iespēja novietot autobusus. Pa Pils ielu maršruts veda uz Doma laukumu, tālāk uz Bastejkalnu, caur Jēkaba kazarmām līdz Jēkaba laukumam, tālāk pa Jēkaba ielu, Jaunielu, Krāmu ielu līdz Rātslaukumam, Pēterbaznīcai, Tad pa Jāņa ielu un Teātra ielu līdz Nacionālajai operai, Brīvības piemineklim līdz maršruts noslēdzās Līvu laukumā. Maršruta veikšanas laikā nācās iekļūt teju vai 100 kameru redzes lokā.

Maršrutēšanas piemērs parāda absolūtu neiespējamību izvairīties no iekļūšanas kameru redzes laukā bez speciālas maršruta plānošanas, kas savukārt izslēdz jebkādas brīvas pārvietošanās iespējamību pilsētas centrā.

Apkopojot informāciju par videouzraudzības stāvokli apsekojamajā teritorijā, jāsecina, ka tā tiek intensīvi novērota, sevišķi pievēršot uzmanību Video novērošanas centra kameru pārklājumam, jāatzīst, ka intensīvā un nepārtrauktā uzraudzībā atrodas Rīgas centra vitālākās sadzīves artērijas, tādējādi pakļaujot cilvēkus profesionālai uzraugu novērošanai, pārkāpjot “Fizisko personu datu aizsardzības likumu”.

Nopietni tiek apdraudēta pulcēšanās brīvība, jo svarīgākās pulcēšanās vietas tiek pakļautas profesionālai novērošanai un personas tiek pakļautas kompromitējošam riskam. Politiski aktīvi cilvēki riskē nokļūt Drošības policijas interešu lokā, kuras darba metodes daudz neatšķiras no padomju Valsts drošības komitejas, tikai tās bruņojumā nu ir pieejamas modernas tehnoloģijas, kas spētu padarīt upura darbības pilsētas centrā pilnībā pārskatāmas.

Kopš apvidus apsekošanas veikšanas, kas noslēdzās 2006.gada martā, situācija videonovērošanā ir izmainījusies. Ir pabeigtas Pasaules hokeja čempionātam paredzētās būves – “Arēna Rīga” apkārtnē ir uzstādīti vairāki desmiti videokameru, Skonto halles apkārtnē virspusējā apskatē jaunas kameras netika konstatētas, tur tās tiek aizvietotas ar pastāvīgu policijas

darbinieku klātbūtni.

Lai arī video kameru skaits pilsētas ielās turpinās augt, tas spēs izmainīt tikai izteikti lokāla rakstura situāciju, jo jau pašreiz (t.i. apvidus apsekošanas laikā) nav iespējams pārvietoties pilsētas centrā neiekļūstot videokameru uzraudzības lokā. Tādējādi var secināt, ka Rīgas pilsētas centrs veido uzraudzības sabiedrības telpisko kodolu jeb fizisko pamatu, kas turpinās plesties ne tikai telpiski, bet it īpaši kulturāli, paredzamās kulturālās dažādības intensifikācijas dēļ.

4. Pilsētas telpa uzraudzības perspektīvā

Šajā nodaļā risināta diskusija, attiecinot iegūtos rezultātus uz darba 1. nodaļā izvērsto teorētisko pamatojumu, atsevišķi nodaļas noslēgumā pievēršoties praktisko un teorētisko atziņu sintēzes spriedumu veikšanai par iespējamiem izvairīšanās/nepakļaušanās mehānismiem un to praktisko pielietojumu.

Kā galvenie iemesli video novērošanas sistēmu ieviešanai tiek minētas sabiedriskās kārtības nodrošināšana, masu pasākumu drošības organizēšana, noziedzības samazināšana – ja pirmie divi iemesli kvantitatīvi nav izmērāmi un salīdzināmi (pirms / pēc), tad noziedzības samazināšana parasti tiek izmantota kā “trumpis” video uzraudzības sistēmu ieviešanas sabiedrisko attiecību kampaņā. Arī Rīgas Pašvaldības policijas Apsardzes dienesta priekšnieks Māris Džeriņš apgalvo, ka uzraugāmajās teritorijās gada laikā ir 2-3 reizes samazinājies noziegumu skaits, tomēr precīzu, pamatotu datu nav. Atsevišķi pētījumi Lielbritānijā un ASV (Short, E., Ditton, J. 1996, Brown, 1995) arī liecina, ka noziedzība uzraugāmajās teritorijās samazinās, tomēr skaitļi nav tik lieli – 10 līdz 30 %. Tomēr galvenais, kas atklājas šajos pētījumos ir tā sauktā noziedzības pārvietošanās, kas Rīgas apstākļos nav apzināta, kā arī svarīga ir noziedzības veidu izmaiņu fiksēšana, kas praktiski nav izsekojama, jo noziedzība pāriet vizuāli sarežģīti novērojamās formās. Bez tam noziedzība kā sociāla parādība nav izskaužama pastarpināti iedarbojoties uz tās izplatības teritoriju, tāpēc rodas jautājums, kāpēc ir nepieciešama video novērošana?

Māris Džeriņš uz šo jautājumu deva, manuprāt: ”Video novērošana ir nepieciešama, lai normāli cilvēki varētu dzīvot normālu dzīvi!”²⁷ Darba autors nevar nepiekrīst M.Džeriņa teiktajam, kā arī atturēties no šī apgalvojuma izmantošanas kā sava pētījuma rezultātu pamatojuma poētisku apstiprinājumu. Jāatzīst, ka pētījuma veikšanas gaitā radās visai pamatotas šaubas par panoptisma principu vietu mūsdienu lielpilsētā, tomēr šis apgalvojums, kas visticamāk nav izmantojams kā akadēmiski pamatots pierādījums, deva stabilu pārlicību tālāko secinājumu veikšanai.

Šis apgalvojums skaidri sasaistās ar Fuko (2001) iztīrīto panoptika korekcijas potenciālu caur normalizēšanu, padarīšanu par normu – un video kameras kalpo kā garants, kā atgādinājums normu pastāvēšanai. Tomēr, jāatzīst, ka kameras pašas par sevi mūsdienu lielpilsētā ar tās dažādību, neviendabību un daudzšķautņainību nebūt nespētu pietuvināt pilsētas vidi panoptika apstākļiem. To veic tādas telpiski nedislocētas sociālās struktūras kā “svešinieku” un “riskā”

²⁷ Nedokumentēta saruna ar Rīgas Domes Pašvaldības policijas Apsardzes dienesta priekšnieku Māri Džeriņu 2006. gada 31.martā.

sabiedrības, kas neizbēgami veidojas mūsdienu lielpilsētā, atsvešinātā neoliberalā kapitālisma apstākļos, kur cilvēki ir spiesti piedalīties izrāžu sabiedrības lomu sadalē – tieši šo lomu sadalījums arī praktiski nodrošina normu funkcionēšanu, normalizējošās varas īstenošanos. Tomēr, jāatzīmē, ka izrāžu sabiedrībā lomu ir krietni vairāk kā tās, kas iekļautos noteiktu normu robežās – tās ir tā sauktās marginālās sabiedrības grupas, kuru pastāvēšana konfrontē ar normu ieviešanu – jeb, precīzāk sakot, normu ieviešana konfrontē ar šīm marginālajām sabiedrības grupām, kuru pārstāvji parasti vienkārši dzīvo savu dzīvi, rīkojas atbilstoši saviem dzīves apstākļiem. Izteikts piemērs šai konfrontācijai ir bezpajumtnieki kā margināla sabiedrības grupa, kuras pastāvēšana atrodas nepārtrauktā konfrontācijā ar normu robežu iekšienē esošiem koriģējošiem spēkiem (likumiem, policiju, sabiedrisko kārtību, estētiku, ētiku u.c.). Šo korekcijas spēku intensīvākā izpausme ir novērojama tieši varas izrādes (modernisma garā ieturētās reprezentatīvās varas izrādes ar rituāliem, ceremonijām, harizmām utt.) kulmināciju laikos, piemēram, Dž. Buša vizītes vai Rīgas 800gades svinību laikā. Lai arī margināla sabiedrības grupa, bezpajumtnieki (tāpat kā alkoholiķi, narkomāni, ielu bērni) tomēr ir likumsakarīga mūsdienu sabiedrības sastāvdaļa, galvenais konfrontācijas aspekts ir nevis to eksistence, bet gan to reprezentatīvais tēls – ubags ielas malā, guļošs bezpajumtnieks parkā, dzērājs vārtrūmē, netīri bērņeji, kas uzmācas garāmejošiem tūristiem. Tieši šis “attēls” ir tas, ar ko nevar sadzīvot varas reprezentācija – un tieši šo “attēlu” var fiksēt video kameras – un tieši pret šo “attēlu” arī tiek veikta cīņa – to līdzīgi kā rastra datu apstrādes datorprogrammā izdzēs (cenšas izdzēst). Bezpajumtnieku problēma tiek risināta ar to fizisku izvešanu no pilsētas uz Garkalnes pagasta mežiem; alkoholismu un narkomāniju risina ar bargākiem sodiem un dažādiem aizliegumiem²⁸. Šāda loģika arī pilnībā sakrīt ar 1. nodaļā aprakstīto “izsisto logu” teoriju, kur tika pamatota šādu izsisto logu (bezpajumtnieku, kļaidoņu, dzērāju) eksistences, atrašanās ainavā noved pie varbūtējās sabiedrības degradācijas un iespējamās kriminalizācijas.

Bentems (1791) kā noteicošo panoptisma principu izvirzīja to, ka varai jābūt redzamai un nepārbaudāmai – mēs visi redzam policiju, videouzraudzības kameras, mēs uzzinām jaunus likumus, sabiedriskās kārtības noteikumus, bet mums nav ne mazākās nojausmas (protams, ja neesam kādu konspirācijas teoriju piekritēji), kas aiz visa tā stāv, vai kas to visu iniciē, kā situācijā ar Videonovērošanas centra izveidi, lai arī var izsekot varas struktūras, to saistības un pēctecību, tomēr tās veselums ir pilnīgi amorfs, bez linearitātes un ideoloģiskās struktūras. Pat nav ne mazākās iespējas pārbaudīt tās realitāti, nozīmi bez konfrontācijas ar to.

²⁸ Alus lietošanas aizliegums publiskajā telpā ir klasisks normalizēšanas un likumiskošanas piemērs – vēl pirms pieciem gadiem cilvēks ar alus pudeli uz ielas neizraisīja ne mazāko uzmanību, turpretī tagad tas tiek uztverts kā pārkāpējs un ne tikai no policijas puses.

Izrāžu sabiedrībā, kurā valda attēli, reprezentācijas un tēli (Debord 1967, 1984) arī varai piemīt reprezentatīva daba un video kameras pie māju sienām var pat nefiksēt notiekošo ierakstā, tās varbūt vienkārši mulāžas, tukšas čaulas, kas pievienotas realitātrei ar butaforisku vadiņu palīdzību, kuri izbeidzas turpat sienas apmetumā.

Bet vai tiešām tikai marginālās, ārpus normas sabiedrības grupas ir pakļautas videouzraudzības normalizējošai un koriģējošai varai? Pēc Lietišķās autonomijas institūta datiem (www.appliedautonomy.org) datiem galvenās sociālās grupas, kas tiek pakļautas intensīvai novērošanai ir: etniskās minoritātes – Lielbritānijā veiktie pētījumi parāda, ka atšķirīgas etniskās piederības pārstāvji tiek detalizētāk novēroti bez īpaša iemesla 2,5 reizes vairāk kā pamattauta; sievietes – bieži vien kļūst par vuāristisku kameru operatoru upuriem, vidēji 1 no 10 sievietēm tiek uzlūkota pietuvinātā attēlā, sevišķu uzmanību veltot krūtīm un pēcpusei; jaunieši – it sevišķi, ja ir izsekojama viņu piederība kādai no subkultūrām; atšķirīgie jeb “autsaideri” - ļaudis ar atšķirīgu izskatu vai jocīgu uzvedību parasti kļūst par detalizētas novērošanas subjektiem; jebkurš – pat, ja persona nedara neko nelegālu (vai neatbilstošu normām) ir pietiekami daudz lietu, ko tā nevēlētos darīt zināmu apkārtējai pasaulei, piemēram, intīms skūpstis mīļākajam, došanās uz jauna darba interviju, ārsta (psihoterapeita, dermatovenerologa u.c.) apmeklēšana – lai arī tas ne tuvu nav sabiedrībai nepieņemams, tomēr arī šādas brīvības ierobežošanas izpausmes ir klātesošas kameru uzraudzītā vidē.

Atgriežoties pie panoptisma – jau iepriekš aprakstītās pilsētas daudzškaitņainības dēļ atsevišķi autori (Bridge, Watson, 2002) iesaka “panoptiku” lietot kā metaforu, kas apraksta pilsētu, kur aizvien palielinās publiskās telpas privatizācija un policejiska uzraudzība, kur aizvien samazinās sabiedrības iespējas ietekmēt pilsētas pārvaldi un administrāciju, kas kopā noved iedzīvotājus pie paškontroles vai klusas samierināšanās. Tādējādi “publiskais” kļūst par disciplinārās varas produktu, proti, tiek veidots un balstīts uz disciplinārās varas īstenotajiem ierobežojumiem

Lefevrs (Lefebvre, 1991) izceļ publiskās telpas piesavināšanās aktu, kas pretstatā publiskās telpas privatizācijai neietver sevī skaidri postulētu telpas nozīmes maiņu, bet gan tikai pakļaušanu savai varai. Pēc darba autora domām tieši šis aspekts ir precīzāk atbilstošs situācijai Rīgā, kad tiek izveidots Videonovērošanas centrs, kam nav īsti pamatotas nozīmes un rašanās iniciatīvas – varētu teikt, ka teritorija, kuru ar videokameru palīdzību piesavinājusies reprezentatīvā vara ir drīzāk kā aizbildniecības zīme, kā vieta, kur vara garantē “normālu dzīvi normāliem cilvēkiem”. I.pielikumā ir skaidri telpiski iezīmētas šīs “aizbildniecības” teritorijas, ko savā paspārnē ir uzņēmusi reprezentatīvā vara. Telpiski lokalizēto varas iestāžu apkārtnē diez

vai būtu attiecināma uz šo pašu aizbildniecības diskursu, tās drīzāk būtu skatāmas kā buferzonas, kas nepieciešamas (ne)drošības apziņas uzturēšanai.

Situācijā, kad pat valsts iestādes neievēro pašu izstrādātos likumus (“Fizisko personu datu aizsardzības likums”) un pat nebrīdina iedzīvotājus, ka tiek veikta videonovērošana, nemaz nerunājot par tās nepieciešamības publisku apspriešanu un diskusiju, likumsakarīgi rodas situācija, kad rodas pretspars varas autoritārisma – šajā gadījumā tas ir izvairīšanās maršrutēšanas mehānisms, kas ļauj plānot pārvietošanās maršrutus Rīgā tā, lai pēc iespējas izvairītos no iekļūšanas kameru redzes lokā un varētu plānot veikt savus ikdienas darbus, neiekļūstot vērtīgo uzraugu uzmanības lokā. Visai sabiedrībai pieejams un atvērti rediģējams videouzraudzības modelis var kalpot kā tiešās demokrātijas rīks, kas sekmētu pilsoniskas sabiedrības veidošanos, kas ir pamats demokrātiskas sabiedrības, tajā skaitā arī pilsētas, attīstībai.

Šajā kontekstā gan būtu jāpiemin kultūrteorētiķa un aktīvista Hakima Beja šaubas: ”Jautājumam šajā gadījumā jābūt: kādēļ konfrontēt ar varu, kura ir zaudējusi jebkādu nozīmi un kļuvusi par pilnīgu simulāciju? (Bey 1985)” Tādējādi sanāk, ka šis pats interaktīvais izvairīšanās maršrutēšanas mehānisms kļūst par pretsparu varai, bet situācijā, kad vara pastāv simulāciju koordinātu plaknē, arī pretsparam ir jāatrodas šajā pašā koordinātu plaknē – t.i. jākļūst par simulāciju. Šajā spriedumā arī atklājas izrādiskās varas spēks, tās neiznīcināmība, jo nevar cīnīties ar to, kas nav, kas ir tikai simulācija, reprezentācija, atspulgs.

Tomēr, pēc darba autora domām, mūsdienu lielpilsēta savā neviendabībā un daudzšķautņainībā ir tik polivalents veidojums, ka nekāda koriģējoša vara nespēs tikt galā ar visas telpas pakārtošanu savai kārtībai. Protams, varas centieni paliks aizvien intensīvāki un mūsdienu pilsēta aizvien vairāk sāks atgādināt disnejlendas, labiekārtota cietuma un iežogota kūrorta savienojumu – vienmēr paliks dažādība, jo bez dažādības nav kustības, nav izmaiņu, nav nākotnes – stagnācija ir nāve.

Secinājumi

Mūsdienu lielpilsētā arvien svarīgāku lomu ieņem sabiedrības uzraudzība un tās telpiskie aspekti, kas izpaužas caur publiskās telpas privatizāciju, piesavināšanos, konstruēšanu. Viens no svarīgākajiem rīkiem šo procesu īstenošanai ir videouzraudzības kameras, kas ne tikai novēro sev atvēlēto teritoriju tās drošības nodrošināšanai, bet tām arī piemīt sabiedrību un atsevišķus indivīdus koriģējošs spēks, kas īstenojas paškontroles un pašdisciplīnas uzturēšanā. Videouzraudzības kameru vieta pilsētā tiek likta paralēli Džeremija Bentema izgudrotajiem arhitektoniskajiem korekcijas principiem, kas savu realizāciju guva panoptika projektā, kas bieži vien tiek attiecināts uz mūsdienu lielpilsētu.

Tomēr, pēc darba autora domām, videouzraudzības kameras nav skatāmas atrauti no to sociālās konstruēšanas matricēs, kas sevī iekļauj tādas mūsdienu sabiedrības uzbūves šķautnes kā riska, baiļu, uzraudzības, simulāciju un izrāžu sabiedrības skatījumus.

Maģistra darbā tika veikta Rīgas pilsētas centra sabiedrības telpiskās uzraudzības analīze, izveidots Rīgas pilsētas centra sabiedrības uzraudzības telpisko aspektu kartogrāfisks modelis, kas balstās uz videouzraudzības kameru precīzu dislocēšanu, to ietekmes areāla apzināšanu un piederības noskaidrošanu. Atsevišķi tika izceltas Rīgas pašvaldības policijas Videonovērošanas centra kameras, kuras vienīgās, pēc darba autora domām, arī ir uzstādītas, lai iedarbotos uz sabiedrību ar koriģējošu spēku, atšķirībā no citām, kas vairāk rūpējas par drošības (vai tieši otrādi – nedrošības) nodrošināšanu konkrēta objekta tuvumā.

Pētījuma ietvaros tika izstrādāts teorētisks pamats, savienojot poststrukturālisma filosofijas sociāli telpiskos aspektus ar mūsdienu lielpilsētas aktualitātēm, atsevišķu izceļot uzraudzības principu īstenošanas mehānismus, kā arī apskatot alternatīvas attīstības iespējas esošā diskursa ietvaros.

Paralēli tika izstrādāta arī pētījuma metodoloģija, kurā tika savienotas socioantropoloģiskās metodes – līdzdalības pētījums, brīvā klīšana, mentālā kartēšana un informācijas tehnoloģiju metodes – ģeorientētās datu bāzes izveide un interaktīva izvairīšanās maršrutēšanas sistēma. Šo metožu kopīga un visnotaļ veiksmīga izmantošana balstīja pētījumā izvirzīto jautājumu risināšanu.

Balstoties uz maģistra darbā “Sabiedrības uzraudzības telpiskie aspekti Rīgas pilsētas centrā” veikto pētījumu, ir iespējams turpināt pētījumus postmoderno pilsētstudiju jomā, tādējādi radot iedīgli šīs Latvijā vēl nepārstāvētās sociāli-telpiskās zinātnes jomas attīstībai.

Pētījuma laikā iegūtās praktiskās atziņas, definēto problēmu un iespējamo to risinājumu kopums tiks izmantoti par pamatu tālākiem pētījumiem, kā arī sabiedriski interaktīva projekta

īstenošanai, kas aktualizētu sabiedrības uzraudzības jautājumu mūsdienu pilsētvidē un konfrontētu ar totalitārisma iedīgļiem mūsdienu neoliberalajā un atsvešinātajā pilsētvidē, prezentējot sabiedrībai alternatīvas attīstības iespēju nepieciešamību, kas, savukārt, veicinātu pilsoniskās sabiedrības veidošanos un sekmētu tiešās demokrātijas principu īstenošanos.

Izmantotā literatūra

1. Allen J. (2003), *Lost Geographies of Power*, Oxford: Blackwell, 217pp.
2. Anonīms (2005), *Taktiskā neredzamība*, DIY kultūras zīns Haosa Vēstnesis, Rīga
3. Baudrillard J. (1983), *Simulations*, New York: Semiotext(e), 169pp.
4. Bay H. (1985), *Temporary Autonomous Zone*, New York: Autonomedia, 160pp.
5. Bannister J., Fyfe N. and Kearns, A. (1998), 'Closed Circuit Television and the City', C. Norris, J. Moran, G. Armstrong (red.), *Surveillance, Closed Circuit Television and Social Control*, Aldershot: Ashgate, 287pp.
6. Bentham J. (1791), *Panopticon*, citēts Fuko M. (2001), *Uzraudzīt un sodīt*, Rīga: Omnia Mea 355pp.
7. Bodriārs Ž. (2000), *Simulācija un simulakri*, Rīga: Omnia Mea, 157pp.
8. Bridge G., Watson S. (2002), *The Blackwell City Reader*, Oxford: Blackwell, 500pp.
9. Brown, B. (1995), *Closed Circuit Television in Town Centres: Three Case Studies, Crime Prevention and Detection Series Paper 73*, Home Office: London, pp.6-29
10. Caldeira T.P.R. (1999), *City of Walls: Crime, Segregation and Citizenship in Sao Paulo*, Berkley: University of California Press, 212pp.
11. Callinicos A. (1999), *Against Postmodernism: A Marxist Critique*, Cambridge: Polity, 207pp.
12. Debourd G. (1967), *Society of Spectacle*, <http://www.notbored.org>
13. Debourd G. (1984), *Society of Spectacle: Coments* <http://www.notbored.org>
14. Davis M. (1990), *City of Quartz: Exavating the Future in Los Angeles*, London&New York: Verso, 480pp.
15. Davis M. (1998), *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster*, New York: Metropolitan Books – Henry Holt, 496pp.
16. Eglītis I. (1982), *Vispārīgā psihopatoloģija*, Rīga: Zvaigzne, 187lpp.
17. Ericson R.V., Haggerty, D. (1997), *Policing the Risk Society*, Oxford: Clarendon Press, 487pp.
18. Foucault M. (1980), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 by Michel Foucault*. Sussex: Harvester Press, 288pp.
19. Fuko M. (1995), *Patiesība, vara, patība*, Rīga: Spektrs, 123lpp.
20. Fuko M. (2001), *Uzraudzīt un sodīt*, Rīga: Omnia Mea, 421lpp.
21. Harvey D. (1990), *The Condition of Postmodernity: an Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Cambridge: Blackwell, 378pp.
22. Jameson F. (1984), *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, New Left

Review 146: 53-92

23. Jacobs J. (1961), *The Life and Death of Great American Cities*, New York: Random House, 624pp.
24. Januševskis J. (2005), *Rīgas ielu un ģeogrāfisku punktu interaktīvas kartes sistēma*, Rīga: RTU
25. Katyal N.K. (2002), *Architecture as Crime Control*, *Yale Law Journal* 111(5), Yale, pp.134-197
26. Koskela H. (2003), *Cam Era – the Contemporary Urban Panopticon*, *Surveillance & Society* 1 (3), <http://www.surveillance-and-society.org>
27. Katz C. (2001), 'Hiding the Target: Social Reproduction in the Privatized Urban Environment', C. Minca (red.), *Postmodern Geography: Theory and Praxis*, Oxford: Blackwell, 305pp.
28. Lefebvre H. (1991), *The Production of Space*, Oxford: Blackwell, 524pp.
29. Lofland L.H. (1973), *A World of Strangers: Order and Action in Urban Public Space*, New York: Basic Books, 324pp.
30. Marx G.T., (2002), *What's new about the 'new surveillance'? Classifying for change and Continuity*. *Surveillance and Society* 1, <http://www.surveillance-and-society.org>
31. Mitchel D. (2001), 'Postmodern Geographical Praxis? The Postmodern Impulse and the War against Homless People in the "Post-justice" City', C. Minca (red.), *Postmodern Geography: Theory and Praxis*, Oxford: Blackwell, 305pp.
32. Norris C., Armstrong G. (1999), *The Maximum Surveillance Society: the Rise of CCTV*, Oxford: Berg Publishers, 256pp.
33. Rīgas Attīstības plāna projekts 2006. – 2018.gadam, (2004), Rīgas Dome
34. Rīgas ilgtermiņa attīstības stratēģija līdz 2025.gadam (2005), Rīgas Dome
35. Rule J. (1973), *Private Lives, Public Surveillance*, London: Allen-Lane, 382pp.
36. Short, E., Ditton, J. (1996), *Does Closed Circuit Television Prevent Crime? An Evaluation of the Use of CCTV Surveillance Cameras in Airdrie Town Centre*, Edinburgh: The Scottish Office Central Research Unit, 96pp.
37. Smart B. (1985), *Michel Foucault*, London: Tavistock, 150pp.
38. Soja E. (1996), *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Spaces*, Malden: Blackwell, 456pp.
39. Soja E. W. (2001), 'Exploring the Postmetropolis', C. Minca (red.), *Postmodern Geography: Theory and Praxis*, Oxford: Blackwell, 305pp.
40. Sorkin N. (1992), *Variations on a Theme Park: The New American City and the end of Public*

Space, New York: Hill and Wang, 252pp.

41. Vinogradovs I., (2002), *Ģeotelpiskās rekogniscēšanas metode ģeogrāfiskās informācijas iegūšanai mērogos 1:20000 un 1:100000*, Rīga: LU
42. Virilio P. (1994), *The Vision Machine*, Indiana: Indiana University Press, 96pp.
43. Wilson J., Kelling G. (1982) *Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety*, The Atlantic Monthly, March pp.14-74

Likumdošanas akti

Latvijas Republikas Satversme

Starptautiskā cilvēktiesību deklarācija

Fiziskās personas datu aizsardzības likums

Rīgas Domes saistošie noteikumi Nr.45 – Rīgas sabiedriskās kārtības noteikumi

Interneta vērtnes

<http://www.dvi.gov.lv> - Datu valsts inspekcija

<http://www.likumi.lv> – Latvijas Republikas likumu kopums

<http://www.appliedautonomt.com> – Institute of Applied Autonomy

<http://www.notbored.org> – New York Surveillance Camera players

Informācija par darbu un tā aizstāvēšanu

Ar šo apliecinām, ka maģistra darbs

Sabiedrības uzraudzības telpiskie aspekti Rīgas pilsētas centrā

ir sagatavots aizstāvēšanai gala pārbaudījumu komisijā dabas zinātņu
maģistra grāda Ģeogrāfijā iegūšanai

Autors..... Paraksts, datums

Zinātniskais vadītājs Paraksts, datums

Noslēguma darba saņemšanas reģistrācija:

Darba reģistrācijas Nr.

Profilējošā katedra

Nodaļas lietvede Paraksts, datums

Noslēguma darba aizstāvēšanas rezultāti:

Maģistra darbs aizstāvēts maģistra studiju gala pārbaudījumu komisijā

.....
gads, datums, mēnesis

un aizstāvēts ar atzīmi

Priekšsēdētājs Paraksts, datums
Vārds, uzvārds

Sekretārs Paraksts, datums
Vārds, uzvārds